РЕФЕРАТИВНО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ISSN 2521-1463

СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА.

Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці

ОНЛАЙН-ЖУРНАЛ ЗАСНОВАНО У 2016 РОЦІ

НОМЕР ЖУРНАЛУ

Том 2
№ 6 (12)

Листопад – грудень 2017 р.

DOI 10.53672/ej.6.2017

expertize-journal.org.ua

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Назаров О. А.
Євдокимова Н. О.
Кириченко О. А.
Калинка Г. І.
Цільмак О. М.
Мотлях О. І.

Барко В. І.
Лефтеров В. О.
Коренюк П. І.
Алікіна Н. В.
Попова Г. В.
Вітомський Ю. Л.

Землянська О. В.

Чернякова О. В.
Большаков С. І.
Тунтула О. С.
Ткач Ю. Д.
Єгорова Т. М.
Лисенко А. Б.

Шаповалов В. О.
Савкіна Т. В.
Савостін О. П.
Безушко С. В.
Вербина Ю. В.
Хлонь О. М.

Інститут психологічної експертизи і поліграфа Kyiv

ВИДАЄТЬСЯ ЗА СПРИЯННЯ

Київського міжнародного судово-експертного інституту психологічної експертизи і досліджень на поліграфі

ROR 02xc7et08

Номер на сайті

ISSN 2521-1463

ЗАСНОВНИК І ВИДАВЕЦЬ
Назаров Олег Анатолійович
канд. психол. наук, доцент, ветеран війни — учасник бойових дій, суб'єкт ветеранського підприємництва, судовий експерт

ВИДАВНИК НАЗАРОВ О. А.

Судово-психологічна експертиза

Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці

Реферативно-науковий online журнал
Електронне видання
Засновано у травні 2016 року

2017. Том 2, № 6 (12)

Листопад–грудень 2017 року

Київ · 2017
expertize-journal.org.ua

DOI: 10.53672/ej.6.2017
УДК 159:34(05)+159:371(05)+347.948
ББК 67.5:88.4
С89

ISSN 2521-1463 (Online)
EAN-13 9772521146000
Ідентифікатор медіа R40-05509

Засновник і видавець: кандидат психологічних наук, доцент, ветеран війни — учасник бойових дій, суб'єкт ветеранського підприємництва Назаров Олег Анатолійович

Видається за сприяння ТОВ «Київський міжнародний судово-експертний інститут психологічної експертизи і досліджень на поліграфі», ROR 02xc7et08

С89 **Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці** : реферативно-науковий online журнал. — 2017. Т. 2, № 6 (12) (листопад–грудень 2017 р.). — Київ : Видавник Назаров О. А., 2017. — 55 с. — URL: expertize-journal.org.ua.

Номер містить оригінальні статті й реферати праць з юридичної психології, судової експертизи та суміжних галузей, а також новини журналу.

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію авторів

За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів

Рукописи можуть рецензуватися і не повертаються

Авторські права на матеріали належать їхнім авторам. Матеріали журналу поширюються на умовах ліцензії Creative Commons «Із Зазначенням Авторства 4.0 Міжнародна» (CC BY 4.0), крім першоджерел рефератів і передрукованих матеріалів, права на які належать їхнім правовласникам.

Редакційні правки, скорочення та зміна назви матеріалу погоджуються з автором до публікації

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори

© Автори матеріалів, 2017
© Видавник Назаров О. А., 2017

Редакційна колегія

Головний редактор — видавець (засновник видання)

Назаров О. А. — канд. психол. наук, доцент, ветеран війни — учасник бойових дій, суб'єкт ветеранського підприємництва, атестований судовий експерт за спеціальністю 14.1 «Психологічні дослідження», стаж експертної діяльності з 2000 р., поліграфолог, правознавець. ORCID 0000-0002-3427-1162

Заступники головного редактора

Євдокимова Н. О. — д-р психол. наук, професор; напрям наукових робіт — психологічні науки. ORCID 0000-0002-8789-278X

Кириченко О. А. — д-р юрид. наук, професор, завідувач кафедри права факультету бізнесу, адміністрування та права Міжнародного класичного університету імені Пилипа Орлика, наукова спеціальність 12.00.09 — кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; напрям наукових робіт — юридичні науки. ORCID 0000-0002-8748-6431

Відповідальний секретар

Калинка Г. І. — фахівець факультету бізнесу, адміністрування та права Міжнародного класичного університету імені Пилипа Орлика, ад'юнкт зі спеціальності 19.00.06 — юридична психологія, здобувач наукового ступеня доктора філософії у галузі юридичної психології. ORCID 0000-0002-6113-7778

Члени редакційної колегії

Цільмак О. М. — д-р юрид. наук, канд. психол. наук, професор, завідувачка кафедри психології Національного університету «Одеська юридична академія», полковник міліції у відставці. ORCID 0000-0001-7348-4876

Мотлях О. І. — д-р юрид. наук, професор, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, поліграфолог, заслужений юрист України. ORCID 0000-0002-6135-9952

Барко В. І. — д-р психол. наук, професор, головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення Державного науково-дослідного інституту МВС України, поліграфолог, полковник міліції у відставці. ORCID 0000-0003-4962-0975

Лефтеров В. О. — д-р психол. наук, професор, проректор Міжнародного університету, полковник міліції у відставці. ORCID 0000-0002-9163-0555

Коренюк П. І. — д-р екон. наук, професор, академік (дійсний член) Академії економічних наук України, завідувач кафедри менеджменту організацій і адміністрування Дніпровського державного технічного університету. ORCID 0000-0001-8321-3199

Алікіна Н. В. — канд. психол. наук, старший науковий співробітник, експерт вищого кваліфікаційного класу, працювала тривалий час на посадах голови секції судової психологічної експертизи Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України, головним експертом лабораторії криміналістичних експертиз Київського науково-дослідного інституту судових експертиз, атестований судовий експерт за спеціальністю 14.1 «Психологічні дослідження» до 2016 р., стаж експертної роботи з 1978 р. ORCID 0000-0002-0166-4437

Попова Г. В. — канд. психол. наук, доцент, підполковник міліції у відставці. ORCID 0000-0003-3814-4037

Вітомський Ю. Л. — канд. психол. наук, офіцер запасу СБ України. ORCID 0009-0004-5206-5065

Землянська О. В. († 06.07.2020) — д-р психол. наук, професор, професор кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, полковник міліції у відставці. ORCID 0000-0001-6547-2621

Чернякова О. В. — канд. психол. наук, доцент, завідувачка кафедри психології та філософії Київського університету інтелектуальної власності та права. ORCID 0000-0002-0384-4829

Большаков С. І. — канд. військ. наук, доцент, керівник ТОВ «Науково-дослідний інститут судової експертизи та оцінки», атестований судовий експерт за спеціальностями 11.1 «Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності» та 12.2 «Визначення вартості колісних транспортних засобів та розміру збитку, завданого власнику транспортного засобу», суб'єкт оцінки майна та майнових прав, полковник ЗСУ у відставці. ORCID 0000-0003-2394-0225

Тунтула О. С. — канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри цивільного та кримінального права і процесу юридичного факультету Чорноморського національного університету імені Петра Могили, наукова спеціальність 12.00.09 — кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. ORCID 0000-0002-1699-1668

Ткач Ю. Д. — канд. юрид. наук, доцент кафедри криміналістики Одеського державного університету внутрішніх справ, наукова спеціальність 12.00.09 — кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. ORCID 0009-0006-3675-2548

Єгорова Т. М. — старший науковий співробітник Полтавського відділення Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, голова секції судової психологічної експертизи Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України з 2015 р., атестований судовий експерт за спеціальністю 14.1 «Психологічні дослідження», стаж експертної діяльності з 2000 р. ORCID 0000-0002-4097-5449

Лисенко А. Б. — голова професійної громадської організації «Колегія поліграфологів України», директор Комітету з освіти правління громадської професійної організації «Міжнародна асоціація професіоналів в поліграфології» (AIPP, Мексика), експерт-аналітик 1 категорії, поліграфолог, підполковник СБУ в запасі. ORCID 0000-0002-8131-9931

Шаповалов В. О. — головний редактор журналу «Оцінка достовірності: наукові дослідження та практика», атестований судовий експерт за спеціальністю 14.1 «Психологічні дослідження» (2016 р.), старший науковий співробітник науково-дослідного відділу (проблем психологічного вивчення особового складу) Науково-методичного центру кадрової політики Міністерства оборони України (2020 р.), поліграфолог. ORCID 0009-0004-0472-6201

Савкіна Т. В. — старший науковий співробітник лабораторії почеркознавчих, лінгвістичних, психологічних, мистецтвознавчих досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, атестований судовий експерт за спеціальністю 14.1 «Психологічні дослідження», стаж експертної діяльності з 1998 р. ORCID 0009-0007-9784-2253

Савостін О. П. — старший судовий експерт відділу почеркознавчих досліджень лабораторії криміналістичних видів досліджень Одеського науково-дослідного інституту судової експертизи Міністерства юстиції України, психолог — судовий експерт другого кваліфікаційного класу комунальної установи «Одеський обласний медичний центр психічного здоров'я», атестований судовий експерт за спеціальністю 14.1 «Психологічні дослідження», стаж експертної діяльності з 1982 р. ORCID 0009-0003-6666-0247

Безушко С. В. — канд. пед. наук, доцент. ORCID 0009-0008-2069-1642

Вербина Ю. В. — канд. психол. наук, доцент кафедри психології та педагогічної освіти Міжнародного класичного університету імені Пилипа Орлика. ORCID 0009-0004-2947-9251

Хлонь О. М. — канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри психології та філософії Київського університету інтелектуальної власності та права. ORCID 0000-0001-9733-8531

Зміст

ПЕРЕДМОВА **6**

РОЗДІЛ 1. НАУКОВІ ПУБЛІКАЦІЇ (СТАТТІ, РЕФЕРАТИ СТАТЕЙ) **7**

1.1. Теорія та історія застосування спеціальних знань **8**

Безушко С. В. **Психолого-правова характеристика** потерпілого від злочину на стадії досудового слідства **8**

1.2. Правове та науково-прикладне забезпечення професійної діяльності **12**

Богомаз В. Ю. **Конституційний лад** України як об'єкт інформаційної безпеки **12**

1.3. Точка зору фахівця **16**

Шаповалов В. А. **Про психологію** брехні, людські можливості й пошук таємного знання: погляд психолога **16**

Клименко І. В. **Симптомокомплекс відповідальності** курсантів – майбутніх правоохоронців у контексті програми психологічного супроводу **18**

Собчик Л. Н. **Запобігання злочинності** **28**

1.4. Сторінка вченого **31**

Євдокимова Н. О. **Розробка студентами-юристами** проектів власної суб'єктогенези **31**

Кокошко Ф. І. **Політико-правові аспекти** діяльності Пилипа Орлика **41**

1.5. Міжнародний досвід та співробітництво **49**

Назаров О. А. **Міжнародний стандарт** ASTM E2439-09 (переутверджений 2016 року) щодо приладів, датчиків і програмного забезпечення поліграфів, які використовують у судовій психофізіології та детекції брехні **49**

ЧИТАЧІ ТАКОЖ ШУКАЮТЬ **51**

Передмова

СЛОВО РЕДАКЦІЇ

Що означає «реферативно-науковий журнал»? Це видання, у якому оригінальні наукові статті поєднано з рефератами праць, уже опублікованих деінде. Реферат коротко передає зміст першоджерела, а під його назвою наведено, де і коли працю оприлюднено вперше. Позначка «Реферат» біля матеріалу підказує: повний текст варто прочитати в першоджерелі, а наш журнал допоможе його знайти.[6]

Вітаємо, колеги! Перед вами номер 2017. Том 2, № 6 (12) за листопад–грудень 2017 року. Тут 8 матеріалів для тих, кого цікавлять досвід фахівців, постаті вчених, теорія та історія спеціальних знань, нормативне регулювання експертизи, і для тих, хто тільки обирає свій шлях у юридичній психології.

> *Новина зі світу судової експертизи. 15 грудня 2017 р. розпочав роботу новий Верховний Суд; одночасно набули чинності нові редакції Господарського процесуального, Цивільного процесуального кодексів і Кодексу адміністративного судочинства України, а старий Верховний Суд України та вищі спеціалізовані суди припинили функціонування. Дату визначив Пленум Верховного Суду 30 листопада 2017 р.*[7]

Можливо, саме ваше дослідження стане наступною сторінкою історії судової експертизи. Читайте, сперечайтеся, пишіть до журналу — і повертайтеся до архіву номерів по нові матеріали.

Редакція журналу

РОЗДІЛ 1. НАУКОВІ ПУБЛІКАЦІЇ (СТАТТІ, РЕФЕРАТИ СТАТЕЙ)

Позначки: «Анотація» — оригінальний матеріал, уперше оприлюднений у журналі; «Реферат» — стислий виклад праці або офіційного документа, уперше оприлюднених в іншому виданні чи на іншому ресурсі; під кожним рефератом наведено відомості про першу публікацію; наявний DOI зазначено біля відомостей про оприлюднення. Цифри у квадратних дужках відсилають до списку References після кожної публікації: описи за ДСТУ 8302:2015, українські й російські назви подано латиницею (транслітерація за постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55), їхній переклад англійською — у квадратних дужках.

Читачеві. За кожною публікацією цього номера стоять реальні справи: кримінальні провадження, сімейні спори, позови про відшкодування моральної шкоди, перевірки із застосуванням поліграфа. Анотація допоможе швидко зорієнтуватися, а повний текст за посиланням відкриє методики, аргументи сторін і правові позиції Верховного Суду, які можуть знадобитися у вашій наступній справі. Читайте, порівнюйте з власною практикою і діліться знайденим з колегами.

1.1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ

ПСИХОЛОГО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОТЕРПІЛОГО ВІД ЗЛОЧИНУ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА[1]

Безушко С. В.

DOI: 10.53672/ej.6.2017.01[1] Check for updates

Анотація. Безушко С. В., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології ПВНЗ «Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика», у тезах звертається до постаті потерпілого як учасника кримінального процесу, чиї права на стадії досудового слідства захищено недостатньо. Відправною точкою є конституційне положення про людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку як найвищу соціальну цінність, а також закріплене у ст. 2 КПК України завдання охороняти права та законні інтереси фізичних і юридичних осіб. Криміногенну ситуацію авторка ілюструє даними правоохоронних органів Миколаївської області: тут щороку реєструють від 18 до 20 тисяч злочинів, кожен другий належить до тяжких, понад 75 % мають виразно майновий характер, понад 450 посягань спрямовано проти життя та здоров'я особи. Психологічна частина тез стосується поведінки потерпілого. Необережні, аморальні, провокаційні чи протиправні дії жертви можуть сформувати у злочинця криміногенну установку, викликати в нього афект, страх або ненависть і раптові психомоторні реакції, через що крадій, грабіжник чи насильник стає вбивцею, хоча такого наміру не мав. Тому поведінку потерпілого пропонується оцінювати об'єктивно й усебічно як складник криміногенної ситуації. Правова частина показує, що необізнаність і психологічна неготовність потерпілого до кримінального процесу, який, з посиланням авторки на ст. 120 КПК України, може тривати від двох до вісімнадцяти місяців, призводять до некваліфікованого захисту ним своїх прав. Більшість потерпілих хибно сподівається, що їхні інтереси обстоюватимуть слідчий, державний обвинувач чи суддя, хоча права й обов'язки цих учасників не збігаються з процесуальним статусом потерпілого та його представника. Наголошено також на слабкій обізнаності громадян з інститутами крайньої необхідності й необхідної оборони. Кримінальний кодекс України 2001 р. передбачає відповідальність за погрозу чи насильство щодо захисника або представника особи, тоді як сам потерпілий, його життя, здоров'я та майно, на думку авторки, лишаються поза дієвим кримінально-правовим захистом і під час досудового, і під час судового слідства. Висновки тез корисні слідчим, адвокатам-представникам потерпілих і психологам, які готують потерпілих до участі в кримінальному провадженні.

Ключові слова: потерпілий, досудове слідство, поведінка потерпілого, криміногенна ситуація, права потерпілого, кримінальний процес, психологічна неготовність, необхідна оборона, крайня необхідність, кримінально-правовий захист.

Psychological and Legal Characteristics of the Crime Victim at the Pre-Trial Investigation Stage

Bezushko S. V.

Abstract. Bezushko S. V., associate professor of the Department of Psychology at the Pylyp Orlyk International Classical University (Mykolaiv), examines the crime victim as a participant in criminal proceedings whose rights remain poorly protected during pre-trial investigation. The theses

start from the constitutional recognition of human life, health, honour, dignity, inviolability and security as the highest social value, and from the task of protecting the rights and lawful interests of natural and legal persons set out in Article 2 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Crime statistics for the Mykolaiv region illustrate the problem: 18 to 20 thousand offences are registered there annually, every second one is grave, more than 75% are property crimes and over 450 attacks are directed against life and health. The psychological part concerns victim behaviour. Careless, immoral, provocative or unlawful conduct of the victim may create a criminogenic attitude in the offender or provoke affect, fear or hatred, so that a thief or robber who had no intention to kill becomes a murderer; such behaviour should therefore be assessed objectively as an element of the criminogenic situation. The legal part stresses that victims are often unaware of their rights and psychologically unprepared for proceedings that, under the article of the Code cited by the author, may last from two to eighteen months. Many victims wrongly expect the investigator, the public prosecutor or the judge to defend their interests, although the procedural rights and duties of these participants differ from those of the victim and the victim's representative. The author also notes limited public awareness of necessity and self-defence and argues that the victim's life, health and property still lack effective criminal-law protection. The theses are relevant for investigators, victims' lawyers and psychologists.

Keywords: crime victim, pre-trial investigation, victim behaviour, criminogenic situation, victim's rights, criminal proceedings, psychological unpreparedness, self-defence, necessity, criminal-law protection.

Вперше оприлюднено: *сайт журналу «Судово-психологічна експертиза», 17.12.2017; DOI:* ***10.53672/ej.6.2017.01***[1].

Повний текст

Текст статті. Відповідно до Конституції України людина, її життя і здоровья, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою цінністю. Серед завдань кримінального процесу, а отже досудового слідства, як невід'ємної його частини, згідно ст. 2 Кримінально-процесуального кодексу України є охорона прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

На сьогодні в Україні кримінальна ситуація доволі складна і продовжує залишатися дестабілізуючим явищем у соціальному житті. Негативні тенденції громадського розвитку, нестабільність ситуації в сучасному українському суспільстві викликають значне зростання числа злочинів і правопорушень. Адже злочинність є крайньою формою антигромадських явищ, вона вбирає в себе усю сукупність політичних, економіних, соціальних і культурних протиріч. Останні соціологічні дослідження констатують, що особиста та майнова безпека громодян, захист від злочинних посягань більшістю опитуваних ставиться на перше місце серед найбільш хвилюючих проблем. За даними правоохоронних органів в середньому за рік тільки по Миколаївській області реєструється від 18 до 20 тисяч злочинів, кожен другий з них відноситься до категорії тяжких, понад 75% злочинів мають яскраво виражений майновий характер, понад 450 злочинних посягань спрямовані проти життя та здоров'я особи.

Разом з тим, важливе місце в механізмі скоєння злочину відіграє не тільки злочинець, а й сам потерпілий. Поведінка потерпілого від злочину, її вивчення останнім часом дедалі більше притягує увагу вчених та практиків. Це обумовлено насамперед тим, що в

ряді випадків остаточне прийняття рішення про скоєння злочину багато в чому залежить від поведінки потерпілого, який власною психологічною непідготовленістю до екстремальної ситуації, необізнаністю про існуючі моделі поведінки зі злочинцями полегшують скоєння ними злочину.

Досить поширеним є випадки, коли потерпілий своєю поведінкою може привести злочинця в стан афекту, страху, ненависті, якому можуть супроводити раптові і навіть небажані для злочинця психомоторні реакції. Цим нерідко пояснюється, що злодій, грабіжник або насильник перетворюється на вбивцю, хоча перед скоєнням злочину він зовсім не мав наміру вбивати потерпілого. У інших випадках потерпілий своєю поведінкою, - необережною, аморальною, провокуючою, або навіть протиправною, створює у злочинця криміногенну установку на скоєння злочину, а інколи, - сприяє досягненню ним злочинного результату. Тому поведінка потерпілого, її психологічні аспекти потребують об'єктивної і всебічної оцінки як один із важливих складових елементів криміногенної ситуації.

Разом з тим, правова необізнаність потерпілого, також його психологічна неготовність до участі у кримінальному процесі, який відповідно до ст.120 КПК України може тривати від двох до вісімнадцяти місяців, часто призводить до некваліфікованого захисту ним своїх прав та інтересів. У переважної більшості потерпілих, нажаль зберігається хибна уява про те, що його інтереси на стадії досудового, або судового слідства буде захищати слідчий, державне обвинувачення, або навіть суддя. Адже, досудове слідство - це кримінально-процесуальна діяльність слідчого органів прокуратури, служби безпеки, органів внутрішніх справ та податкової міліції за порушеною кримінальною справою, яка полягає у проведенні слідчих та інших процесуальних дій, спрямованих на збирання, дослідження, перевірку, оцінку та використання доказів, необхідних для встановлення істини у справі та створення умов для здійснення справедливого правосуддя. Тому слід відзначити, що ці учасники кримінального процесу мають свої власні права і обов'язки, які все ж таки суттєво відрізняються, і, у всякому випадку не співпадають з процесуальними правами та обов'язками потерпілого, або його представника.

Актуальною проблемою для діючого кримінального законодавства є недостатня нормативно-правова захищеність потерпілого від злочинних посягань на стадії кримінального судочинства. Нажаль потерпілий залишається малообізнаним щодо таких інститутів кримінального права, як крайня необхідність, або необхідна опора від злочинних посягань. Уява громадян про можливість захисту себе в межах цих інститутів знаходиться на недостатньому рівні. Так, кримінальним кодексом України 2001 р., передбачено кримінальну відповідальність за погрозу або насильство щодо захисника, або представника особи, за втручання в їх діяльність, умисне знищення, або пошкодження їх майна, тощо.

Але потерпілий, як такий, його життя, здоров'я та майно, нажаль, залишається поки поза межами дійового кримінально-правового захисту від можливих злочинних посягань як під час досудового так і на стадії судового слідства.

Використана література:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За заг. ред. М.І.Мельника, М.І.Хавронюка. - К. : Конон, А.С,К., - 2003.

References

1. Bezushko S. V. Psykholoho-pravova kharakterystyka poterpiloho vid zlochynu na stadii dosudovoho slidstva [Psychological and Legal Characteristics of the Crime Victim at the Pre-Trial Investigation Stage]. Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa i spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi. 2017. Vol. 2, No. 6 (12). DOI: https://doi.org/10.53672/ej.6.2017.01. URL: https://expertize-journal.org.ua/psihologicheskaya-ekspertiza/767-bezushko-s-v-psikhologo-pravova-kharakteristika-poterpilogo-vid-zlochinu-na-stadiji-dosudovogo-slidstva (onovlena versiia vid 08.11.2026). [in Ukrainian].

1.2. ПРАВОВЕ ТА НАУКОВО-ПРИКЛАДНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЛАД УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ[1] *(мова оригіналу — російська; назву подано в перекладі)*

Богомаз В. Ю.

Анотація. Тези Богомаза В. Ю., студента ПВНЗ «Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика» (м. Миколаїв; науковий керівник – Безушко С. В.), присвячено інформаційному виміру захисту конституційного ладу України. Автор виходить з того, що інтеграція та глобалізація загострюють боротьбу різновекторних національних інтересів передусім в інформаційному просторі, а це загрожує розмиванням суспільних цінностей і національної ідентичності; тому інформаційна складова стає одним із ключових елементів національної безпеки загалом і конституційного ладу зокрема. Конституційний лад автор визначає як логічну побудову, що відображає закріплені нормами конституційного права устрій держави й суспільства та становище людини в системі «держава – суспільство – особа», а життєво важливі інтереси особи, суспільства й держави в інформаційній сфері вважає головними складниками його структури. Загрози конституційному ладу в інформаційній сфері об'єднано в чотири групи. Перша – поширення у світовому інформаційному просторі викривленої, недостовірної та упередженої інформації, що шкодить національним інтересам України. Друга – негативні інформаційні впливи, спрямовані на підрив конституційного ладу, зокрема використання засобів масової інформації та Інтернету для пропаганди сепаратизму за етнічною, мовною, релігійною й іншими ознаками. Третя – несанкціонований доступ до інформаційних ресурсів органів державної влади, розголошення державної та іншої охоронюваної законом таємниці й конфіденційної інформації, що є власністю держави. Четверта – нерозвиненість інститутів громадянського суспільства, послаблення суспільно-політичної, міжетнічної та міжконфесійної єдності, недосконалість партійно-політичної системи й непрозорість політичної діяльності, що створюють передумови для обмеження свободи слова та маніпулювання суспільною свідомістю. Протидія цим загрозам, на думку автора, вимагає від держави пошуку ефективних управлінських рішень. Оскільки під впливом проникнення Інтернету й кіберзлочинності інформаційна безпека набуває наднаціонального характеру, її концептуальні засади неможливо втілити без імплементації міжнародних стандартів; прикладом названо Європейську конвенцію про кіберзлочинність з її вимогою спільної кримінальної політики, національного законодавства й міжнародної співпраці. Основою державної політики в цій сфері автор вважає Доктрину інформаційної безпеки України, затверджену Указом Президента України від 25 лютого 2017 р., і наголошує на поєднанні діяльності держави, громадянського суспільства та людини. Тези корисні юристам і дослідникам інформаційних впливів на суспільну свідомість.

Ключові слова: конституційний лад, інформаційна безпека, національна безпека, інформаційний простір, загрози конституційному ладу, кіберзлочинність, Конвенція про кіберзлочинність, Доктрина інформаційної безпеки України, маніпулювання суспільною свідомістю, сепаратизм.

The Constitutional Order of Ukraine as an Object of Information Security

Bohomaz V. Yu.

Abstract. Bohomaz V. Yu., a student of the Pylyp Orlyk International Classical University in Mykolaiv (academic supervisor Bezushko S. V.), considers the information dimension of protecting the constitutional order of Ukraine. The theses start from the observation that integration and globalisation intensify the struggle of competing national interests, mainly through the information space, threatening social values and national identity and making the information component a core element of national security. The constitutional order is defined as a logical construct reflecting, in the norms of constitutional law, the organisation of the state and society and the position of the individual in the state, society and individual relationship; the vital interests of the individual, society and the state in the information sphere are treated as its core components. Four groups of threats are identified: the spread of distorted, unreliable and biased information harmful to Ukraine's national interests; negative information influences aimed at undermining the constitutional order, including the use of mass media and the Internet to promote separatism on ethnic, linguistic, religious and other grounds; unauthorised access to the information resources of public authorities and disclosure of state and other legally protected secrets; and the weakness of civil society institutions, reduced social, interethnic and interfaith unity and opaque political activity, which create preconditions for restricting freedom of speech and manipulating public consciousness. Because information security is acquiring a supranational character under the influence of the Internet and cybercrime, the author argues that its conceptual foundations cannot be implemented without international standards such as the European Convention on Cybercrime, and names the Information Security Doctrine of Ukraine approved by the Presidential Decree of 25 February 2017 as the current basis of state policy in this field.

Keywords: constitutional order, information security, national security, information space, information threats, cybercrime, Convention on Cybercrime, Information Security Doctrine of Ukraine, manipulation of public consciousness, separatism.

Вперше оприлюднено: *сайт журналу «Судово-психологічна експертиза», 17.12.2017.*

Повний текст

Текст тезисов. Современный процесс интенсивного развития общества неразрывно связан с такими явлениями как интеграция и глобализация, которые порождают борьбу разновекторных национальных интересов, главным образом, через информационное пространство, а это грозит размыванием общественных ценностей и национальной идентичности. Именно поэтому, информационная составляющая приобретает все больший вес и становится одним из важнейших элементов обеспечения национальной безопасности в целом, так и конституционного строя в частности. Свидетельством этому является определение жизненно важных интересов в информационной сфере Украины личности, общества и государства как главных составляющих структуры конституционного строя Украины. Конституционный строй - это логическое построение, которое отражает объективируемые в нормах конституционного права устройство государства и общества, а также положение человека в системе отношений: государство - общество – личность. Поскольку конституционный строй является основой всей общественной и государственной жизни, то обеспечение его надлежащего функционирования является одной из главнейших задач государства. Это обеспечение становится еще более актуальным с учетом того, что существует ряд факторов, которые не всегда должным образом

влияют на развитие общественного и государственного строя, то есть - внешние и внутренние угрозы функционирования конституционного строя - одного из главных объектов национальной безопасности. Они определяются через реальные и потенциальные угрозы национальной безопасности Украины в целом и ее составляющим в частности.

В сфере информационной безопасности одними из главных угроз конституционному строю можно выделить следующие:

- распространение в мировом информационном пространстве искаженной, недостоверной и предвзятой информации, которая наносит вред национальным интересам Украины;

- негативные информационные воздействия, направленные на подрыв конституционного строя и использование средств массовой информации и сети Интернет для пропаганды сепаратизма по этническому, языковому, религиозному и другим признакам;

- несанкционированный доступ к информационным ресурсам органов государственной власти, разглашение информации, которая составляет государственную и другую предусмотренную законодательством тайну, а также конфиденциальной информации, являющейся собственностью государства;

- недостаточная развитость институтов гражданского общества, ослабление общественно-политической, межэтнической и межконфессиональной единства общества, несовершенство партийно-политической системы, непрозрачность политической и общественной деятельности, что создает предпосылки для ограничения свободы слова, манипулирование общественным сознанием.

Именно для безопасного функционирования в национальном и мировом информационном пространстве указанные угрозы обусловливают комплексную противодействие им со стороны государства на основе поиска эффективных управленческих решений.

С учетом того, что информационная безопасность под влиянием современных интегративно-процессов (глубокое проникновение Интернета, киберпреступность и т. п) приобретает относительно самостоятельного наднационального характера, воплощение ее концептуальных основ не возможно без имплементации норм действующих международных стандартов. Примером этому может служить Европейская конвенция о киберпреступности 2005 года, которая определяет необходимость общей уголовной политики, направленной на защиту общества от киберпреступности путем создания соответствующего национального законодательства и налаживания международного сотрудничества.

По состоянию на сегодня основой воплощения указанных направлений концептуальных основ информационной безопасности служит Доктрина информационной безопасности, утвержденная Указом президента Украины от 25 февраля 2017 года.

Доктрина четко определяет основные принципы информационной безопасности Украины, определяющий ее место в системе обеспечения национальной безопасности Украины и направления государственной политики в сфере информационной безопасности Украины. при этом, главный акцент в деятельности органов в сфере обеспечения информационной безопасности должен быть сосредоточен на конструктивном сочета-

нии деятельности государства, гражданского общества и человека – главных составляющих конституционного строя Украины.

Комплексный характер актуальных угроз национальной безопасности в информационной сфере требует определения инновационных подходов к формированию системы защиты и развития информационного пространства в условиях глобализации и свободного обращения информации.

Использованная литература:

1. Тацій В. Проблеми становлення сучасного конституціоналізму / В.Тацій, Ю.Тодика //право України. – 2001. - №6. – С.37.

2. Чумаков А.Н. Глобальний мир: проблеми управления / А.Н.Чумаков // век глобализации. – 2010. - №2 – С.3-16.

References

1. Bohomaz V. Yu. Konstytutsiinyi lad Ukrainy yak obiekt informatsiinoi bezpeky [The Constitutional Order of Ukraine as an Object of Information Security]. Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa i spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi. 2017. Vol. 2, No. 6 (12). URL: https://expertize-journal.org.ua/psihologicheskaya-ekspertiza/768-bogomaz-v-yu-konstitutsionnyj-stroj-ukrainy-kak-ob-ekt-informatsionnoj-bezopasnosti (onovlena versiia vid 23.02.2020). [in Ukrainian].

1.3. ТОЧКА ЗОРУ ФАХІВЦЯ

ПРО ПСИХОЛОГІЮ БРЕХНІ, ЛЮДСЬКІ МОЖЛИВОСТІ Й ПОШУК ТАЄМНОГО ЗНАННЯ: ПОГЛЯД ПСИХОЛОГА[1] *(мова оригіналу — російська; назву подано в перекладі)*

Шаповалов В. А.

Реферат. Шаповалов В. А., київський поліграфолог і психолог, секретар Координаційної ради громадської організації «Колегія поліграфологів України» та заступник директора ПП «Українське бюро психофізіологічних досліджень і безпеки», у тезах, оприлюднених як дописи у Facebook, викладає власне бачення діагностики ознак неінструментальної детекції неправди, професійних можливостей психолога-профайлера та пошуку нового знання у професії. Перша теза: універсальної ознаки брехні не існує. Через складність об'єкта й предмета дослідження в неінструментальній детекції неправди висновки не можна будувати на тлумаченні розрізнених ознак стресу; точність висновку й менша ймовірність грубої похибки досяжні лише за сукупності психологічних ознак як достовірності, так і недостовірності, організованих у методичні рамки. Саме методика, на думку автора, зменшує суб'єктивну (особистісну) похибку експерта, а її науково-теоретичне й практичне опрацювання має зменшувати методичну похибку; без цього висновок лишається на рівні «переказаного власного враження експерта про побачене». Питання про достатню опрацьованість методики автор визнає дискусійним і принципово нескінченним, бо абсолютної точності вимірювання не буває. Друга теза розвиває цю думку: абсолютно надійного й точного методу оцінки чи діагностики не може існувати, адже кожен метод містить невизначену частку неврахованих початкових даних, що за певних умов гарантує помилку. Що більше закономірностей ураховано, то точніший метод, проте дістатися «дна» початкових даних неможливо, так само як дійти до початку мікросвіту чи краю всесвіту. Третя теза стверджує, що реальність сповнена нескінченних можливостей, а труднощі полягають передусім у їх усвідомленні; до неї додано репліку читача О. Гончарова про ймовірну неможливість, наявну в кожній можливості. Четверта теза звертається до образу «Шамбали» – таємного знання, яке нібито відкриває закони світобудови: що менше дослідник знає про предмет, то виразніші її риси, а коли відкривається «дно відомого», настає або розчарування, або розуміння, що «Шамбалу» доведеться будувати самому. Для поліграфологів і профайлерів тези слугують застереженням від категоричних висновків за окремими ознаками та аргументом на користь методично впорядкованої оцінки.

Ключові слова: неінструментальна детекція неправди, ознаки брехні, психолог-профайлер, профайлінг, методичні рамки, суб'єктивна похибка, методична похибка, достовірність висновку, поліграфолог, професійне знання.

On the Psychology of Lies, Human Capabilities and the Search for Secret Knowledge: A Psychologist's View

Shapovalov V. A.

Abstract. Shapovalov V. A., a Kyiv polygraph examiner and psychologist, secretary of the Coordination Council of the NGO Board of Polygraph Examiners of Ukraine and deputy director of a

private bureau of psychophysiological research and security, sets out in theses first posted on Facebook his view of diagnosing signs of deception without instruments, the professional capabilities of a psychologist-profiler and the search for new knowledge in the profession. The first thesis holds that there is no universal sign of a lie. Given the complexity of the object and subject of non-instrumental lie detection, conclusions cannot rest on interpreting isolated signs of stress; accuracy and a lower probability of gross error require a set of psychological indicators of both truthfulness and deception organised within a methodological framework. Such a framework reduces the expert's subjective error, while the scientific and practical elaboration of the method should reduce methodological error; otherwise the conclusion remains a retelling of the expert's personal impression. The second thesis states that an absolutely reliable and accurate method of assessment or diagnosis cannot exist, because every method contains an unknown share of unaccounted initial data that guarantees error under certain conditions; the more regularities are considered, the more accurate the method, yet the bottom of the initial data can never be reached. The third thesis claims that reality is full of endless possibilities that are hard to recognise. The fourth uses the image of Shambhala, a secret knowledge that seems to reveal the laws of the universe: the less one knows, the clearer its outline, and when the limits of the known appear, one either feels disappointed or understands that it has to be built by oneself. For polygraph examiners and profilers the theses warn against categorical conclusions drawn from single cues.

Keywords: non-instrumental lie detection, signs of deception, psychologist-profiler, profiling, methodological framework, subjective error, methodological error, reliability of conclusions, polygraph examiner.

Першоджерело: *Шаповалов В. А. О психологии лжи, человеческих возможностях и поиске тайного знания: взгляд психолога (по материалам постов в Facebook).*[2] *Реферат оприлюднено в журналі 21.11.2015.*

References

1. Shapovalov V. A. Pro psykholohiiu brekhni, liudski mozhlyvosti y poshuk taiemnoho znannia: pohliad psykholoha [On the Psychology of Lies, Human Capabilities and the Search for Secret Knowledge: A Psychologist's View] : referat. Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa i spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi. 2017. Vol. 2, No. 6 (12). URL: https://expertize-journal.org.ua/beskontaktnaya-diagnostika-lzhi/635-o-psikhologii-lzhi-chelovecheskikh-vozmozhnostyakh-i-poiske-tajnogo-znaniya-vzglyad-psikhologa (onovlena versiia vid 27.03.2020). [in Ukrainian].

2. Shapovalov V. A. O psikhologii lzhi, chelovecheskikh vozmozhnostyakh i poiske taynogo znaniya: vzglyad psikhologa (po materialam postov v Facebook). URL: https://www.facebook.com/vitaliy.shapovalov?fref=nf (data zvernennia: 04.11.2026). [in Russian].

СИМПТОМОКОМПЛЕКС ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ КУРСАНТІВ – МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ У КОНТЕКСТІ ПРОГРАМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ[1]

Клименко І. В.

DOI: 10.53672/ej.6.2017.02[1] Check for updates

Анотація. Для працівника правоохоронних органів відповідальність є не лише моральною чеснотою, а й професійно важливою якістю та однією з форм саморегуляції особистості, від якої залежать надійність службової діяльності та дотримання норм у складних ситуаціях. Клименко І. В. ставить за мету з'ясувати, як позначається на симптомокомплексі відповідальності курсантів – майбутніх правоохоронців навчання за програмою психологічного супроводу. Теоретичним підґрунтям слугують уявлення про саморегуляцію Л. Н. Когана та В. І. Моросанової, показники надійності професійної діяльності за Г. С. Никифоровим, праці про психологічний супровід службової діяльності, який автор розуміє як науково обґрунтовану систему організаційних і психологічних заходів, спрямовану на пошук ресурсів розвитку особистості професіонала. Досліджуваними були курсанти Харківського національного університету внутрішніх справ, поділені на дві групи: ті, хто навчався в контексті програми психологічного супроводу, і ті, хто навчався у звичайних умовах. Застосовано опитувальник діагностики рівня морально-етичної відповідальності особистості (ДРМЕВО) та опитувальник діагностики особистісного симптомокомплексу відповідальності І. О. Кочаряна; відмінності оцінено за t-критерієм Стьюдента. У першій групі достовірно вищими виявилися рефлексія морально-етичних ситуацій (2,55 ± 0,27 проти 1,25 ± 0,17; t = 3,97; p ≤ 0,01), принциповість (9,08 ± 0,16 проти 7,30 ± 0,42; p ≤ 0,05) і нормативність (9,65 ± 0,10 проти 7,13 ± 0,54; p ≤ 0,001). Курсанти другої групи більше покладаються на інтуїцію в морально-етичній сфері (3,30 ± 0,29 проти 2,40 ± 0,36) і мають вищу потребу в самоствердженні (8,39 ± 0,19 проти 6,95 ± 0,45). За шкалами екзистенційного аспекту відповідальності, альтруїстичних емоцій, морально-етичних цінностей, етичності й самопожертвування значущих розбіжностей не знайдено. Автор доходить висновку, що психологічний супровід під час навчання у виші сприяє формуванню соціально відповідальної, нормативної поведінки та звички аналізувати власні й чужі мотиви, тоді як без нього в курсантів частіше трапляються слабкий самоконтроль, внутрішня напруженість і відповідальність «для інших», а не перед собою. Отримані дані придатні для психологів кадрових підрозділів і закладів, що готують поліцейських, під час професійно-психологічної підготовки та планування програм супроводу.

Ключові слова: відповідальність, симптомокомплекс відповідальності, курсанти, майбутні правоохоронці, психологічний супровід, саморегуляція, морально-етична відповідальність, професійно важливі якості, професійно-психологічна підготовка, t-критерій Стьюдента.

The Symptom Complex of Responsibility in Cadets as Future Law Enforcement Officers in the Context of a Psychological Support Programme

Klymenko I. V.

Abstract. Responsibility is regarded as a professionally important quality of law enforcement officers and as a form of personal self-regulation that supports reliable conduct under demanding service conditions. Klymenko I. V. examines whether a psychological support programme implemented during university training changes the personal symptom complex of responsibility in police cadets.

The theoretical part draws on studies of self-regulation (L. N. Kogan, V. I. Morosanova), G. S. Nikiforov's indicators of occupational reliability and work on psychological support of police service, defined as a scientifically grounded system of organisational and psychological measures aimed at developing the professional's personal resources. Cadets of Kharkiv National University of Internal Affairs formed two groups: those trained within the psychological support programme and those trained under ordinary conditions. They completed the questionnaire for diagnosing the level of moral and ethical responsibility (DRMEVO) and I. O. Kocharian's questionnaire on the personal symptom complex of responsibility; group differences were tested with Student's t-test. Cadets in the support programme scored significantly higher on reflection in moral and ethical situations ($t = 3.97$, $p \leq 0.01$), principledness ($p \leq 0.05$) and normativity ($p \leq 0.001$), whereas cadets in the ordinary programme relied more on moral intuition and showed a stronger need for self-assertion. No significant differences emerged for the existential aspect of responsibility, altruistic emotions, moral and ethical values, ethicality or self-sacrifice. The author concludes that psychological support fosters socially responsible, norm-oriented behaviour and reflective analysis of motives, which makes it relevant to the professional training of future police officers and to the work of personnel psychologists.

Keywords: responsibility, symptom complex of responsibility, cadets, future law enforcement officers, psychological support, self-regulation, moral and ethical responsibility, professionally important qualities, professional psychological training, Student's t-test.

Вперше оприлюднено: *сайт журналу «Судово-психологічна експертиза», 17.12.2017; DOI:* ***10.53672/ej.6.2017.02***[1].

Повний текст

Текст статті. Постановка проблеми у загальному вигляді. Відповідальність – універсальна форма саморегуляції особистості як в обставинах використання системи існуючих норм, так і в «винятках». Універсальним орієнтиром для прояву відповідальності є досвід минулих і теперішніх поколінь. У процесі усвідомлення, переживання, творчої переробки і подальшого освоєння даного досвіду особистість створює власний із загальною орієнтацією на прогресивні інтереси суспільства, в центрі яких – людина [1].

Саморегуляція, за Л. Коганом, є процесом здійснення «само моделі» – сконцентрованого та узагальненого уявлення людини про своє «Я», виявом внутрішньої активності суб'єкта, його активної життєвої позиції [3].

Саморегуляція є процесом перетворення особистістю зовнішніх регулюючих систем у внутрішні. Принципи, зразки поведінки, ціннісні орієнтації стають частиною життєдіяльності для певної особи. Тому зовнішні впливи на особистість утворюють міцний сплав з її активною діяльністю, прагнення розвиватися – з процесами саморегуляції особи.

Саморегуляція – один з основних життєвих процесів, без якого неможлива гармонія буття особистості. Якщо є проблема, то треба ухвалювати рішення, обирати шляхи її усунення або хоча б зменшувати труднощі, не уникати її. Треба докладати адекватних зусиль у діяльності і поведінці, щоб змінити ситуацію. Людина – це система, яка сама себе регулює. Психічна саморегуляція здійснюється у поєднанні її енергетичних, динамічних і соціально-змістових аспектів. Людина не автоматично перелаштовується з однієї діяльності на іншу, а свідомо, враховуючи при цьому соціальну ситуацію, важливість

операцій, які вона виконує, можливі результати своїх учинків тощо. Вона має можливість вибору, і в цьому полягає її свобода волі. Володіючи свідомістю, особистість відповідальна за наслідки здійснених виборів і вчинених дій [2].

Людина свідомо перелаштовується з однієї діяльності на іншу, при цьому враховує соціальну ситуацію, важливість операцій, що вона виконує. Особистість може здійснювати: контроль за діяльністю за допомогою порівняння запланованої програми і виконаних дій; узгодження спонукань, переналаштування психічної активності, координацію дій; санкціонування – виклик або затримання процесів, дій, учинків; посилення чи послаблення активності (пришвидшення чи уповільнення психічної діяльності).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Аналіз різних наукових досліджень дозволяє зазначити, що термін «відповідальність» і саморегуляція у різних сферах професійної діяльності має як різні, так і схожі значення. Так, саморегуляція розуміється як внутрішня цілеспрямована активність людини, яка реалізується за рахунок системної участі різних явищ і рівнів психіки. В. І. Моросанова відносить до саморегуляції процеси ініціації і висунення суб'єктом цілей активності, а також управління досягненням цих цілей [6;7].

У дослідженнях Г. С. Никифорова показано, що основними показниками надійності практично будь-якої професійної діяльності є: самоконтроль, професійна відповідальність, почуття обов'язку, дисциплінованість, самооцінка, воля та самовладання [8].

За допомогою методів психічної саморегуляції працівники ОВС можуть поступово оволодівати прийомами регулювання своєї психічної активності і за рахунок цього підвищити рівень особистої працездатності, позитивно впливати на емоційно-вольову сферу, протистояти формуванню професійної деформації, навчитися використовувати особисті потенційні резерви у професійній діяльності [5].

Людину можна вважати відповідальною, якщо вона сумлінно ставиться до власних зобов'язань, обов'язків та обіцянок, а також несе відповідальність за те, що відбувається, відбувалося чи буде відбуватися за її безпосереднього чи опосередкованого втручання [11].

Специфічно складні умови протікання діяльності працівників правоохоронних органів визначають особливу важливість розвитку потенційних можливостей, особистісних особливостей, здібностей та вміння ефективно пристосовуватися до цих умов, формувати і зберігати високий рівень активності нервово-психічного стану і працездатності, тобто вміння формувати оптимальний стиль життєдіяльності, активну життєву позицію, оптимальний рівень саморегуляції психофізіологічних функцій. Здатність до регуляції своєї поведінки немислима без навичок саморегуляції свого психічного стану. Специфіка правоохоронної діяльності визначає підвищені вимоги до здатності працівників до довільної регуляції свого стану і поведінки.

Відповідальність – специфічна для зрілої особистості форма саморегуляції і самодетермінації, що виражається в усвідомленні себе як причини здійснюваних учинків та їх наслідків, і в усвідомленні та контролі своєї здатності виступати причиною змін (або протидії змінам) у навколишньому світі і власному житті.

Відповідальність є підґрунтям службової активності, сумлінного ставлення кожного працівника правоохоронних органів до своїх службових обов'язків, а також особливим методом, що забезпечує ефективне функціонування службових повноважень, однією з правових гарантій належного виконання завдань у межах компетенції та повноважень у конкретній галузі державного управління.

Під час професійного навчання у вищому навчальному закладі важливим є вдосконалення ефективності застосування правоохоронцем власних знань, можливостей і підвищення досвіду в екстремальних ситуаціях професійної діяльності, що включає у себе професійно-психологічну підготовка. Передумовою успішної професійної діяльності правоохоронців є професійно-психологічна підготовка під час навчання, що безпосередньо залежить від ступеня розвитку індивідуально-психологічних якостей майбутнього працівника правоохоронних органів.

Психологічний супровід передбачає не виправлення недоліків, а пошук прихованих ресурсів розвитку людини або її оточення, використання її власних можливостей і створення на цій основі психологічних умов для оптимізації відносин з оточуючими людьми. У кожному конкретному випадку завдання супроводу визначаються особливостями особистості, якій надається цей супровід.

Психологічний супровід можна визначити як науково обґрунтовану систему організаційних та психологічних заходів, спрямований на створення сприятливих умов формування особистості професіонала і підтримку високої ефективності діяльності правоохоронців на всіх етапах їх професійної кар'єри. Головним завданням психологічного супроводу службової діяльності працівників правоохоронних органів повинна стати науково обґрунтована організація професійного середовища, що забезпечує максимальне використання і підвищення потенціалу особистості окремих співробітників, усього колективу і системи управління ним. При розробці програми психологічного супроводу службової діяльності співробітників правоохоронних органів є прогнозування й урахування впливу змісту та умов професійної діяльності на особистісні риси співробітників [10].

Метою нашого дослідження стало дослідження симптомокомплексу відповідальності курсантів – майбутніх правоохоронців у контексті програми психологічного супроводу.

Виклад основного матеріалу. Досліджуваними були курсанти Харківського національного університету внутрішніх справ, які склали дві групи: 1 група – курсанти, що навчалися у контексті програми психологічного супроводу; 2 група – курсанти, що навчалися у звичайних умовах. Для статистичної обробки результатів нами використано t-критерій Стьюдента.

Виходячи з мети дослідження, нами використовувалися такі психодіагностичні методики: Опитувальник ДРМЕВО – діагностика рівня морально-етичної відповідальності особистості [9] та Опитувальник діагностики особистісного симптомокомплексу відповідальності І. О. Кочаряна [4].

Особливості морально-етичної відповідальності курсантів – майбутніх правоохоронців вивчали за допомогою опитувальника ДРМЕВО. Результати дослідження рівня морально-етичної відповідальності курсантів – майбутніх правоохоронців надано у табл..1.

Таблиця 1

Показники рівня морально-етичної відповідальності курсантів – майбутніх правоохоронців

Шкали	Група I	Група II	t	p
Рефлексія морально-етичних ситуацій	2,55±0,27	1,25±0,17	3,97	0,01
Інтуїція в морально-етичній сфері	2,40±0,36	3,30±0,29	2,05	0,05
Екзистенційний аспект відповідальності	2,55±0,32	2,00±0,28	1,29	
Альтруїстичні емоції	3,25±0,37	3,20±0,27	0,11	
Морально-етичні цінності	2,70±0,35	2,35±0,15	0,91	

Будь-яка риса морально-етичної сфери особистості проявляється у певних ситуаціях, які вимагають актуалізації та конкретного зовнішнього прояву етичних і моральних якостей у діях і вчинках. Останнє, у свою чергу, може виражатися у широкому діапазоні (диспозиціях) поведінки. Крім аналізу етичної коректності власне вчинків, важливо також враховувати їх явну і латентну детермінацію (несвідомі аспекти мотивації, ступінь усвідомленості і рефлексії).

Показник за шкалою «Рефлексія морально-етичних ситуацій» у групі курсантів, що навчаються у рамках програми психологічного супроводу, склав 2,55±0,27, у другій групі курсантів, що навчаються у звичайних умовах – 1,25±0,17. Математико-статистичний аналіз виявив достовірні розбіжності між досліджуваними групами, де t становить 3,97 при p≤0,01. Ця шкала відповідає за моральну рефлексію або рефлексію, яка актуалізується в ситуаціях, пов'язаних з морально-етичними колізіями і конфліктами. Іншими словами, більші показники першої групи проти другої говорять про те, що досліджувані курсанти першої групи люблять аналізувати мотиви поведінки інших людей і також при цьому вважають за необхідне аналізувати свої мотиви, вчинки, поведінку, «самокопання» визнають не слабкістю і невпевненістю, а навпаки, сильною рисою, яка допомагає швидко адаптуватися у різних ситуаціях. На відміну від даної групи досліджуваних, друга група курсантів, що навчаються узвичайних умовах, схильні думати, що займатися самокопанням і самоаналізом – це непотрібне заняття, це - доля невпевнених у собі людей, мало адаптованих у житті, тому, якщо замислюватися про життя, то і життя може пройти мимо. Це може бути пов'язано з увходженням у професію, коли людина береться із завзяттям, самовіддачею, обдумує мотиви людей, їх учинки, аналізує свої дії, отримуючи при цьому задоволення, думає, як це позначиться на інших людях, беручись за якусь справу, а можливо, це пов'язано з професійною незрілістю, оскільки з роками служби орієнтири можуть дещо змінюватися.

Показник за шкалою «Інтуїція у морально-етичній сфері» у групі курсантів першої групи склав 2,40±0,36, а в другій групі курсантів, що навчаються у звичайних умовах – 3,30±0,29, при цьому виявлено достовірні розбіжності між групами, при p≤0,05. Це свідчить про те, що курсанти другої досліджуваної групи більш схильні думати, що інтуїтивно можна оцінити аморальність людського вчинку, вирішуючи етичні проблеми, треба радитися з внутрішнім голосом, а також у багатьох ситуаціях необхідно слідувати голосу совісті.

За шкалою «Екзистенційний аспект відповідальності» не виявлено достовірних розбіжностей, де показник у курсантів першої досліджуваної групи склав 2,55±0,32, а в другій групі –2,00±0,28, вірогідних відмінностей не виявлено. Подібність отриманих показників свідчить, що досліджуваним двох груп притаманно вважати, що людина може повністю відповідати за те, що з нею відбувається у житті, а також зобов'язана відповідати за кризи і конфлікти, що відбулися у її житті.

За показником «Альтруїстичні емоції» у групах досліджуваних також не виявлено вірогідних відмінностей. У першій групі курсантів, які навчаються у контексті програми психологічного супроводу цей показник склав 3,25±0,37, а в другій групі курсантів, що навчаються у звичайних умовах – 3,20±0,27. Цей показник відображає переживання, що виникають на основі потреби у сприянні, допомозі, заступництві іншим людям: приносити іншим радість, відчуття неспокою за когось, турботу, співпереживання, почуття надійності, розчулення, відданості, участі, жалю. За результатами дослідження видно, що це притаманно представникам обох груп однаковою мірою. Іншими словами, вони вірять у цінність любові, безкорисливу допомогу оточуючим (без негативних наслідків або змін для останніх), вважають, що через підтримку і співчуття можна вирішити будь-які проблеми.

За шкалою «Морально-етичні цінності» не було виявлено достовірних відмінностей у групах курсантів: в першій групі отримано 2,70±0,35, а в другій – 2,35±0,15. Ц шкала визначає гідність людини, характеризує вчинки й окремі риси особистості. Як бачимо, досліджувані обох груп демонструють подібність показників за даною шкалою, тобто вони не схильні жити під диктовку суспільства, а мають власні цінності та ідеали, вважають, що до голосу совісті потрібно прислухатися і мають чітке уявлення про поняття «борг» і «честь».

Виходячи з результатів дослідження морально-етичної відповідальності курсантів, що навчаються у різних умовах, можна відмітити; курсанти, що навчаються у контексті програми психологічного супроводу вірогідно більш притаманна рефлексія морально-етичних ситуацій, а курсанти, що навчаються у звичайних умовах- інтуїція у морально-етичних сфері.

Опитувальник діагностики особистісного симптомокомплексу відповідальності І. А. Кочаряна дозволив вивчити більш детально особливості відповідальності курсантів – майбутніх правоохоронців. Результати цього дослідження представлено у табл. 2.

Таблиця 2

Показники особистісного симптомокомплексу відповідальності курсантів – майбутніх правоохоронців, що навчалися у рамках програми психологічного супроводу

Шкали	Група I	Група II	t	p
Принциповість	9,08±0,16	7,30±0,42	2,78	0,05
Самоствердження	6,95±0,45	8,39±0,19	2,76	0,05
Нормативність	9,65±0,10	7,13±0,54	3,97	0,001
Етичність	8,27±0,10	8,07±0,26	0,40	–
Самопожертвування	9,61±0,11	9,43±0,10	0,34	–

Результати дослідження особистісного симптомокомплексу відповідальності курсантів – майбутніх правоохоронців, наведені у табл. 2, свідчать про те, що показник за шкалою «Принциповість» у групі курсантів, щонавчаються у контексті програми психологічного супроводу, складає – 9,08±0,16, а в другій групі – 7,30±0,42. При цьому математико-статистичний аналіз демонструє вірогідне підвищення показника у першій групі курсантів, при p≤0,05.

Це свідчить про те, що курсанти, що навчаються у контексті програми психологічного супроводу, більш відповідальні за свої дії та своє життя у цілому, порівняно з досліджуваними курсантами другої групи. Люди з високими показниками за даною шкалою вважають, що більшість важливих подій у житті стали результатом їх власних дій, що вони можуть ними управляти. Курсанти першої групи більш педантичні, принципові, можуть іноді відрікатися від реалізації своїх потреб, жити ідеєю.

Таким чином, можна припустити, що курсанти другої досліджуваної групи, що навчаються у звичайних умовах, більш гнучкі, вони легше змінюють свої рішення, можуть відступитися від своїх принципів, якщо це буде потрібно. Такі люди діють завжди по ситуації, вони можуть поступити так, як їм зручніше і комфортніше, щоб не лаятися з начальством, не йти на конфлікти з тими, що їх оточують. Їх не обтяжують принципи, вони з легкістю ними поступаються.

Показник за шкалою «Самоствердження» у курсантів першої групи складає 6,95±0,45, а в другій групі курсантів – 8,39±0,19. Виявлено достовірні відмінності між групами, при p≤0,05.

Курсанти, що навчаються у звичайних умовах, більш за тих, хто навчається у рамках програми психологічного супроводу, відчувають потребу ву самоствердженні. Вони вважають, що більшість важливих подій у житті є результатом їх власних дій, прагнуть йти від конфронтації з оточенням, уникати надмірної відповідальності і прийняття складних рішень. Такі люди потребують визнання, не люблять проявляти ініціативу, брати на себе відповідальність, проте часом змушені виконувати зобов'язання, тому що це звільняє їх від почуття провини і неприйнятності. Досліджувані цієї групи відповідальні для інших, а не перед собою, їм притаманний слабкий самоконтроль і внутрішня напруженість, що може супроводжуватися недисциплінованістю і недотриманням правил.

Зафіксовано достовірно вищий показник за шкалою «Нормативність"» у групі курсантів, що навчаються у контексті програми психологічного супроводу, - (9,65±0,10), порівняно з другою групою курсантів, що навчаються у звичайних умовах (7,13±0,54) при p≤0,001. Відповідно, для досліджуваних курсантів першої групи більш притаманна тривожність, схильність до самоаналізу, песимістичність. Для них характерне прагнення до підтримки встановлених понять, норм, принципів, традицій, сумнів у нових ідеях, заперечення необхідності змін. Подібне прагнення може виражатися насамперед у завоюванні суспільного становища чи посади, які відкривають доступ до широкої аудиторії. «Нормативна» відповідальність - це дотримання деяких імпліцитних патернів і правил поведінки, що найчастіше збігаються з соціальними нормами, і може трактуватися як соціально відповідальна поведінка.

У досліджуваних групах курсантів не виявлено достовірних відмінностей за такими шкалами, як «Етичність» та «Самопожертвування», тобто це свідчить про те, що обом групам досліджуваних курсантів притаманно не брати на себе більшої відповідальності ніж тієї, що їм доручається, вони не прагнуть до контролю над кимось, а, навпаки, їм потрібна людина, так званий «керівник», який буде їм в усьому допомагати і давати поради, і таким чином відповідальність з їх плечей само собою перенесеться на плечі їх "керівника".

Висновки. За результатами дослідження симптомокомплексу відповідальності курсантів, що навчаються у контексті програми психологічного супроводу, можна відзначити, що їм притаманно аналізувати мотиви поведінки інших людей, при цьому вони вважають за необхідне аналізувати свої мотиви, вчинки, поведінку, є більш ву звичайних умовах. Також вони схильні до такої поведінки, що найчастіше збігається з соціальними нормами, тобто соціально відповідальної поведінки. Курсантам, що навчаються узвичайних умовах, притаманно думати, що інтуїтивно можна оцінити аморальність людського вчинку і, вирішуючи етичні проблеми треба радитися з внутрішнім голосом. Вони потребують визнання, проте не люблять виявляти ініціативу, брати на себе відповідальність, прот, часом змушені виконувати зобов'язання, тому що це звільняє їх від почуття провини і неприйнятності. Досліджувані цієї групи відповідальні для інших, а не перед собою, їм притаманний слабкий самоконтроль і внутрішня напруженість, що може супроводжуватися недисциплінованістю і недотриманням правил.

Таким чином, як показали результати емпіричного дослідження, психологічний супровід у процесі навчання у вищому навчальному закладі сприяє успішному оволодінню окремими аспектами відповідальності, яка є однією з професійно-важливих якостей майбутніх правоохоронців.

Список використаних джерел

1. Анисимов, С. Ф., О первоценности морали в структуре человеческой духовности. Вестник Московского университета, серия 7. Философия, №1, с. 26-36.

2. Варій, М. Й. 2009. Загальна психологія: підр. [для студ. вищ. навч. закл.]. 3-тє вид. К.: Центр учбової літератури.

3. Коган, Л. Н. 1984. Цель и смысл жизни человека. М.: Мысль.

4. Кочарян, И. А., 2008. Опросник диагностики личностного симптомокомплекс ответственности (ОДЛСО) и оценка его психометрических характеристик. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія „Психологія”, № 807, с. 179-186.

5. Мілорадова, Н. Е., Саморегуляція психічних станів працівників органів внутрішніх справ як шлях самовдосконалення особистості. Вісник Національної академії оборони, № 5 (18), с. 167-172.

6. Моросанова, В. И., 2003. Личностные аспекты стилевой саморегуляции. Ежегодник Российского психологического общества: Материалы 3-го Всероссийского съезда психологов, 25—28 июня 2003 г., в 8 томах. СПб., т. 5, с. 134-143.

7. Моросанова, В. И., Коноз, Е. М., Стилевая саморегуляция поведения человека. Вопросы психологии, № 2, с. 118-127.

8. Никифоров, Г. С. 1996. Надежность профессиональной деятельности. СПб.: С.-Петерб. ун-т.

9. Опитувальник діагностики рівня морально-етичної відповідальності особистості, [online] – Режим доступу: http://diploma.at.ua/publ/socialnaja_zrelost/oprosnik_dumeholp_diagnostika_urovnja_moralno_ehticheskoj_otvetstvennosti_lichnosti/2-1-0-22.

10. Тур’ян, О. В., 2010. Психологічні вимоги до особистості співробітника приватного охоронного підприємства. Проблеми екстремальної та кризової психології, вип. 8, с. 178–186.

11. Цільмак, О. М., 2016. Психологічні особливості відповідальності як провідної професійно важливої характеристики поліцейського. Юридична психологія, № 1 (18), с. 118-128.

Анотація: Досліджено симптомокомплекс відповідальності курсантів – майбутніх правоохоронців, які навчаються у контексті програми психологічного супроводу. Зазначено, що відповідальність є професійно-важливою характеристикою особистості курсантів – майбутніх правоохоронців, що постає однією із форм їх саморегуляції. Виявлено статистичні закономірності, що вказують на прояв окремих компонентів відповідальності у курсантів, які навчаються в рамках програми психологічного супроводу, на відміну від курсантів, які навчаються за звичайною програмою. Показано, що навчання курсантів у рамках програми психологічного супроводу сприяє ефективному формуванню професійної відповідальності, зокрема таких її елементів, як рефлексія на морально-етичні ситуації, принциповість та нормативність.

Ключові слова: відповідальність, особистість, курсанти, симптомокомплекс відповідальності, професійно-важливі якості.

Аннотация: Исследован симптомокомплекс ответственности курсантов – будущих правоохранителей, которые обучаются в контексте программы психологического сопровождения. Указано, что ответственность является профессионально-важной характеристикой личности курсантов – будущих правоохранителей и составляет одну из форм их саморегуляции. Выявлены статистические закономерности, указывающие на

проявление отдельных компонентов ответственности у курсантов, обучающихся в рамках программы психологического сопровождения, в отличие от курсантов, обучающихся по обычной программе. Показано, что обучение курсантов в рамках программы психологического сопровождения способствует эффективному формированию профессиональной ответственности, в частности таких ее элементов, как рефлексия на морально-этические ситуации, принципиальность и нормативность.

Ключевые слова: ответственность, личность, курсанты, симптомокомплекс ответственности, профессионально-важные качества.

References

1. Klymenko I. V. Symptomokompleks vidpovidalnosti kursantiv – maibutnikh pravookhorontsiv u konteksti prohramy psykholohichnoho suprovodu [The Symptom Complex of Responsibility in Cadets as Future Law Enforcement Officers in the Context of a Psychological Support Programme]. Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa i spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi. 2017. Vol. 2, No. 6 (12). DOI: https://doi.org/10.53672/ej.6.2017.02. URL: https://expertize-journal.org.ua/psihologicheskaya-ekspertiza/769-klimenko-i-v-simptomokompleks-vidpovidalnosti-kursantiv-majbutnikh-pravookhorontsiv-u-konteksti-programi-psikhologichnogo-suprovodu (onovlena versiia vid 08.11.2026). [in Ukrainian].

ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ[1] *(мова оригіналу — російська; назву подано в перекладі)*

Собчик Л. Н.

Анотація. Собчик Л. Н., доктор психологічних наук, професор, продовжує тему своєї попередньої статті про досвід застосування психодіагностики в судово-експертній практиці, де йшлося про типи вже сформованих злочинців, і переносить увагу на запобігання злочинності серед підлітків та молоді, адже саме в цьому віці превентивні заходи доречні й своєчасні. Авторка доводить, що особистісна схильність до кримінальної поведінки поза грубою патологією виявляється насамперед у погано контрольованій агресивності, поєднаній з високою спонтанністю та низьким рівнем самосвідомості. За доби змін і соціальних потрясінь, коли попередня ідеологія й цінності руйнуються, а нові ідеали ще не сформовано, спотвореними виявляються модель соціально бажаної особистості та ієрархія цінностей. Найбільше це позначається на молодому поколінні й виявляється в розчаруванні, нігілізмі, негативному ставленні до дорослих, бунтарських тенденціях і запереченні будь-яких авторитетів. Такі зрушення, за її даними, фіксують психодіагностичні методики: високий профіль за шкалами імпульсивності, ірраціональності й ригідності за зниженого самоконтролю в СМІЛ (код 4986'-/), вибір кольорів 7 і 3 на перших позиціях у методі колірних виборів, високі показники агресивності й схильності до насильницьких протиправних дій (s+!! m-!!!) за тестом Сонді, генералізовані агресивні тенденції у Вербальному фрустраційному тесті, який авторка розробила замість тесту Розенцвейга, бо той слабко реагує на агресивність. У підлітків, які переживають жорстку ломку звичних з дитинства стереотипів і зіткнення з правдою життя, можуть виникати суїцидальні думки (профіль СМІЛ 2"4'-/9, послідовності колірних виборів 60752341 або 51074623, реакції s-! за Сонді), шкідливі звички й пристрасті або антисоціальні вчинки. Головний висновок тез: кримінальні тенденції не закладено природою, проте нестійкість слабко інтегрованої особистості за певних умов призводить до антисоціальної поведінки. Її ознаки – підвищена спонтанність у поєднанні з агресивністю за незрілої структури особистості, несформованого самоконтролю та егоцентрично-примітивної ієрархії цінностей без опори на мораль довкола й моральність усередині людини. Судовим експертам-психологам і фахівцям з ювенальної превенції тези дають перелік психодіагностичних маркерів ризику для роботи з неповнолітніми.

Ключові слова: запобігання злочинності, підлітки і молодь, агресивність, спонтанність, самоконтроль, ієрархія цінностей, СМІЛ, тест Сонді, Вербальний фрустраційний тест, антисоціальна поведінка, суїцидальні тенденції.

Crime Prevention

Sobchyk L. N.

Abstract. Sobchik L. N., Doctor of Psychology and professor, continues her earlier paper on the use of psychodiagnostics in forensic practice, which described types of already formed offenders, and turns to crime prevention among adolescents and young people, the age at which preventive measures are most appropriate and timely. She argues that a personal predisposition to criminal behaviour outside gross pathology manifests itself mainly in poorly controlled aggressiveness combined with high spontaneity and low self-awareness. In times of change and social upheaval, when the former ideology and values collapse and new ideals have not yet formed, the model of a socially desirable personality and the hierarchy of values become distorted. This affects the young generation most, showing itself in

disappointment, nihilism, negative attitudes towards adults, rebellious tendencies and rejection of any authority. According to the author, psychodiagnostic instruments capture these shifts: elevated impulsivity, irrationality and rigidity with reduced self-control in the SMIL (code 4986'-/), colours 7 and 3 chosen first in the colour choice method, high aggressiveness and propensity for violent unlawful acts (s+!! m-!!!) in the Szondi test, and generalised aggressive tendencies in the Verbal Frustration Test, which she developed to replace the Rosenzweig test as insufficiently sensitive to aggression. Adolescents facing a harsh break of childhood stereotypes may develop suicidal thoughts (SMIL profile 2"4'-/9, specific colour sequences, s-! reactions in the Szondi test), harmful habits or antisocial acts. The theses conclude that criminal tendencies are not innate, but the instability of a poorly integrated personality leads to antisocial behaviour under certain conditions, marked by spontaneity and aggressiveness in an immature personality with weak self-control and an egocentric, primitive hierarchy of values. Forensic psychologists working with juveniles can use these risk markers.

Keywords: crime prevention, adolescents and young people, aggressiveness, spontaneity, self-control, hierarchy of values, SMIL, Szondi test, Verbal Frustration Test, antisocial behaviour, suicidal tendencies.

Вперше оприлюднено: *сайт журналу «Судово-психологічна експертиза», 18.12.2017.*

Повний текст

Текст тезисов. Если в приведенных исследованиях в моей предыдущей статье (об опыте применения психодиагностики в судебно-экспертной практике) перед нами раскрылись типы уже сложившихся преступников, то для предупреждения преступности важно обратить внимание на подростков и молодежь, так как в этом возрасте превентивные меры уместны и своевременны.

Личностная предиспозиция к криминальным наклонностям вне грубой патологии в основном выражается в плохо контролируемой агрессивности, которая сочетается с высокой спонтанностью и низким уровнем самосознания, что часто лежит в основе противоправного криминального поведения.

В эпоху перемен и социальных пертурбаций, когда прежняя идеология и ценности рушатся, а новые идеалы еще не сформированы, разрушенной и искаженной оказывается модель социально желательной личности и иерархия ценностей, что в первую очередь сказывается на молодом, нарождающемся поколении и проявляется разочарованностью, нигилизмом, негативным отношением к окружающим взрослым, бунтарскими тенденциями с отрицанием любых авторитетов. Это улавливают показатели психодиагностических методик - высокий профиль по шкалам импульсивности, иррациональности, ригидности при сниженном самоконтроле в методике СМИЛ 4986'-/, выбор цветов 73 на первых позициях, высокие показатели агрессивности и склонности к насильственным противоправным действиям (s+!!m-!!!) по тесту Сонди, генерализованные агрессивные тенденции в Вербальном фрустрационном тесте (методика, разработанная нами вместо слабо реагирующего на выявление агрссивности теста Розенцвега).

У подростков на фоне жестокой ломки привычных с детства стереотипов и столкновения с правдой реальной жизни могут возникнуть мысли о самоубийстве (профиль СМИЛ 2"4'-/9, выбор МЦВ 60752341 или 51074623, s-! реакции по данным теста Сонди) или

появиться пагубные привычки и пристрастия, а также действия, которые подпадают под рубрику антисоциальных.

Криминальные тенденции не являются природно заложенными. Но вот неустойчивость слабо интегрированной личности в определенных условиях приводит к антисоциальному поведению. При этом мы видим признаки повышенной спонтанности поведения в сочетании с агрессивностью при незрелой структуре личности, когда не сформирован самоконтроль и эгоцентрично-примитивна иерархия ценностей - без опоры на мораль вокруг нас и нравственность – внутри нас.

References

1. Sobchyk L. N. Zapobihannia zlochynnosti [Crime Prevention]. Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa i spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi. 2017. Vol. 2, No. 6 (12). URL: https://expertize-journal.org.ua/psihologicheskaya-ekspertiza/772-sobchik-l-n-preduprezhdenie-prestupnosti (onovlena versiia vid 05.09.2021). [in Ukrainian].

1.4. СТОРІНКА ВЧЕНОГО

РОЗРОБКА СТУДЕНТАМИ-ЮРИСТАМИ ПРОЕКТІВ ВЛАСНОЇ СУБ'ЄКТОГЕНЕЗИ[1]

Євдокимова Н. О.

DOI: 10.53672/ej.6.2017.03[1] Check for updates

Анотація. Підготовка майбутніх правників потребує не лише засвоєння знань, а й становлення студента як суб'єкта власного професійного розвитку. Євдокимова Н. О. (Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика, м. Миколаїв) обґрунтовує, що проєкти власної суб'єктогенези студенти-юристи найефективніше розробляють засобами організаційно-діяльнісних ігор, і узагальнює досвід їх проведення у виші. Методологічною основою слугує концепція Г. П. Щедровицького, який створив організаційно-діяльнісну гру 1979 р. як форму організації, розвитку й дослідження колективної миследіяльності, спрямованої на розв'язання комплексних соціально-психологічних проблем. Авторка розкриває базову схему миследіяльності з трьома рівнями (соціально організована колективна миследія, мислекомунікація та чисте мислення), з'ясовує роль позиціонерів і рефлексивних переходів між рівнями, описує організаційно-технічну структуру гри з її адміністративними, управлінськими, методологічними, технологічними та проєктними функціями. Головним завданням гри названо проблематизацію учасників, а також їх методологізацію й розвиток здатності до колективної миследіяльності. Детально схарактеризовано шестифазову процесуальну модель гри: від настановчих доповідей і самовизначення учасників через комунікативний і змістовий конфлікт, проблематизацію та соціально-психологічне проєктування до інтеріоризації нової онтологічної схеми. Окремо проаналізовано індивідуальну й групову рефлексію та три види рефлексивних занять: ретроспективну, проспективну й підсумкову організаційну рефлексію. Наведено перелік ігор, проведених у межах авторської технології, серед них «Проектування психологічного центру вищого навчального закладу», «Професійна підготовка сучасного юриста у вищому навчальному закладі», «Клінічна освіта майбутніх правників», «Професійна компетентність юриста». Результатом таких ігор, за спостереженнями авторки, стають зміни мотиваційної сфери студентів у бік саморозвитку як суб'єктів навчально-професійної діяльності та миследіяльності, формування гнучкості мислення, розуміння чужих позицій, критичності щодо власних принципів і догм, здатності до проблематизувальної рефлексії, а також прагнення самореалізуватися в професії. Положення статті можуть використати викладачі юридичних і психологічних дисциплін та психологічні служби закладів вищої освіти, які проєктують освітнє середовище для майбутніх правників.

Ключові слова: суб'єктогенеза, організаційно-діяльнісна гра, миследіяльність, рефлексія, проблематизація, саморозвиток, самореалізація, професійна підготовка юристів, Г. П. Щедровицький, психологічна служба закладу вищої освіти.

Law Students Designing Projects of Their Own Subjectogenesis

Yevdokymova N. O.

Abstract. Training future lawyers involves not only mastering legal knowledge but also developing students as agents of their own professional growth. Yevdokymova N. O. (Pylyp Orlyk Interna-

tional Classical University, Mykolaiv) argues that law students design projects of their own subjectogenesis most effectively through organizational-activity games and summarizes her experience of conducting such games at a university. The methodological basis is the concept of G. P. Shchedrovitsky, who created the organizational-activity game in 1979 as a form of organizing, developing and studying collective thought-activity aimed at complex socio-psychological problems. The paper explains the basic scheme of thought-activity with its three levels (socially organized collective thought-action, thought-communication and pure thinking), the role of positioners and reflexive transitions between the levels, and the organizational and technical structure of the game with its administrative, managerial, methodological, technological and project functions. A six-phase procedural model is described, moving from introductory reports and participants' self-determination through communicative and substantive conflict, problematization and socio-psychological design to the internalization of a new ontological scheme. Individual and group reflection and three kinds of reflexive sessions (retrospective, prospective and final organizational) are also characterized. The author lists games conducted within her technology, including those on designing a university psychological centre, the professional training of a modern lawyer, clinical legal education and the professional competence of a lawyer. In her experience, such games shift students' motivation towards self-development as subjects of learning and professional activity, foster flexible thinking, understanding of other positions and a critical attitude to one's own dogmas, and strengthen the desire for professional self-realization.

Keywords: subjectogenesis, organizational-activity game, thought-activity, reflection, problematization, self-development, legal education, law students, university psychological service.

Вперше оприлюднено: *сайт журналу «Судово-психологічна експертиза», 17.12.2017; DOI:* ***10.53672/ej.6.2017.03***[1].

Повний текст

Текст статті. Розробка студентами-правниками проектів власної суб'єктоґенези найбільш ефективно здійснюється засобами організаційно-діяльнісних ігор.

Як правило, організаційно-діяльнісні ігри спрямовані на вирішення комплексних соціально-психологічних проблем, тому вони потребують консолідації зусиль усіх учасників гри. Використання у програмі організаційно-діяльнісних ігор дозволяє включати студентів у проектування соціально-психологічної інфраструктури вищого навчального закладу, залучати їх до проектування структури та змісту навчальних планів підготовки сучасного фахівця, освоєння майбутніх професійних практик, проектування власної суб'єктоґенези. Так, у межах нашої технології нами проведені організаційно-діяльнісні ігри: „Проектування психологічного центру вищого навчального закладу", „Психологічна служба в сучасному вищому навчальному закладі", „Роль психологічної служби вищого навчального закладу у розвитку студентів", „Технології діяльності психологічної служби вищого навчального закладу", „Професійна підготовка сучасного юриста у вищому навчальному закладі", „Клінічна освіта майбутніх правників", „Професійна компетентність юриста" (програми наведені у відповідних додатках до монографії). Результатом проведених організаційно-діяльнісних ігор є зміни мотиваційної сфери студентів у бік саморозвитку як суб'єктів учбово-професійної діяльності, мислідіяльності, формування нових якостей і властивостей, набуття успішності та бажання самореалізації у професії.

Досить перспективним у цьому плані, з нашої точки зору, є впровадження у практику вищої освіти організаційно-діяльнісних ігор.

Організаційно-діяльнісна гра створена Г. П. Щедровицьким у 1979 р. як універсальна й ефективна форма організації, розвитку й дослідження колективної миследіяльності, спрямованої на вирішення комплексних соціально-психологічних проблем (не задач!). Ігротехнічним колективом під керівництвом Г. П. Щедровицького було проведено 5 організаційно-діяльнісних ігор у системі освіти: „Навчально-виховний процес у вищому навчальному закладі", „Шляхи й методи удосконалення виробничої практики студентів вищого навчального закладу", „Програмування й оргпроектування виробничої практики й практичної підготовки студентів вищого навчального закладу", „Проблемна й задачна організація ситуацій і систем професійно-виробничої й навчальної миследіяльності", „Нові форми навчання й дослідження: ситуаційний аналіз і аналіз ситуацій". Ці організаційно-діяльнісні ігри були спрямовані на розробку і дослідження нових форм навчання та виховання у вишу. Крім того, було проведено низку організаційно-діяльнісних ігор, спрямованих на вирішення різноманітних народногосподарських проблем. Накопичений досвід дозволив Г. П. Щедровицькому розробити загальні методологічні підходи до організаційно-діяльнісних ігор як складно організованої психолого-педагогічної практики [2; 3].

Головною метою організаційно-діяльнісних ігор Г. П. Щедровицький вбачав розвиток миследіяльності (МД), а також учасників гри. Він підкреслював, що організаційно-діяльнісна гра – це технічно організована практика і тому має фіксуватись в онтологічних схемах, основною з яких є схема МД (див. рис. 1).

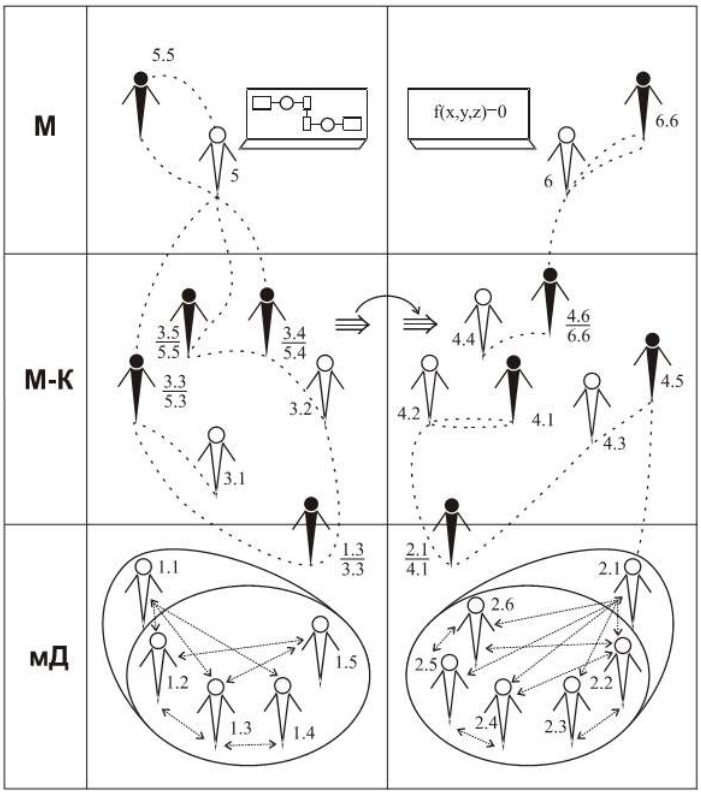

Рис. 1. **Базова схема миследіяльності (за Г. П. Щедровицьким)**

Ця схема складається з трьох відносно автономних рівнів МД, розміщених горизонтально один над одним:

- соціально організована колективна мисліедія (мД);
- мисле-комунікація (М-К);
- чисте мислення (М).

Стрижневим у цій схемі є рівень М-К, котрий організовується за принципами полілогу, протиріч і конфліктів. Це – „поле боротьби й взаємозаперечень", що надає йому особливого смислу й робить власне особливим рівнем МД. Два інші рівні схеми є протилежними один одному відносно осі М-К й мають свою досить специфічну реальність. Реальність М є якби „зазеркаллям" соціально організованої колективної мисліедії, так як розгортається безпосередньо на реальному матеріалі першого рівня. По ходу гри ситуації мД то об'єднуються в одну (на загальних зборах учасників), то розподіляються (під час роботи у робочих групах). Саме тому процес М-К є єдиною формою, котра пов'язує й організує всю МД.

На схемі зображені позиціонери як носії певних процесів МД. На нижньому рівні схеми – мисліедіючі позиціонери: зліва – 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5; справа – 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 2.5, 2.6. На середньому рівні схеми – комуніціюючі позиціонери: зліва – ті, що висловлюють думки у вербальних текстах; справа – ті, хто розуміє ці тексти й створює завдяки цьому смисл ситуації. Комуніціюючі позиціонери зліва займають три абстрактні позиції: 1)_рефлексивна вербальна фіксація наявної ситуації мД; 2) вербалізована рефлексія щодо мисленнєвих компонентів М-К; 3) вербалізована рефлексія щодо зшивки у М-К мисленнєвих компонентів і наявної ситуації мД; справа – чотири абстракні позиції: 1) текст М-К розуміється й усвідомлюється у комунікативній реальності; 2) розуміння тексту відбувається через вихід у мД; 3) розуміння тексту відбувається через вихід на рівень М; 4) при розумінні тексту М-К відбувається співставлення й розподіл компонентів М й мД. На верхньому рівні МД – мислячі позиціонери: зліва – ті, хто будує своє М на ґрунті власного досвіду мД й вираження його у текстах М-К; справа – ті, хто будує власне М на розумінні чужих текстів завдяки досвіду власної мД. Ці розуміння відображаються у невербальних схемах, формулах, графіках, таблицях, діаграмах тощо. Усі три рівні об'єднуються в єдине системне ціле за рахунок процесів розуміння й рефлексії. На схемі процеси рефлексії зображені вертикальними зв'язками, рухами й переходами. Зображені на схемі затемнені опозиціонери виступають носіями рефлексії. Комбінації цифр біля них (1.3, 3.5, 6.4 тощо) позначають функціональне місце відповідного акту рефлексії: перша цифра символізує рефлективний процес МД, друга – той процес, котрий є формою фіксації й вираження рефлексії. У ряді випадків форма фіксації й вираження рефлексії співпадає з об'єктом рефлексії (наприклад, 1.3-3.3). Кожний рівень зазначеної схеми може відокремлюватись від інших і виступати в якості автономної й самостійної системи, проте цей процес призводить до виродження МД, утрати її сенсу, атрофіює механізми розвитку [2].

Оскільки організаційно-діяльнісна гра завжди спрямована на вирішення певних проблем, а її учасники мають різні погляди, точки зору щодо цих проблем, використовують різні мисленнєві схеми, втілюють різні зразки та плани мД, то при організації колективної МД виникають протиріччя, конфлікти й розриви, котрі обумовлюють вихід учасників у рефлексивні позиції. Цей вихід учасників організаційно-діяльнісних ігор у реф-

лексивні позиції детермінує рух колективної МД по „рефлективним вертикалям" й водночас творення нових форм М-К, зорієнтованих на виявлення та фіксацію причин і джерел протиріч, конфліктів і розривів у МД через ситуаційний аналіз, цілевизначення та ситуативну проблематизацію.

Проблематизація учасників і є головною задачею організаційно-діяльнісних ігор, що передбачає переведення цілі в її освоєння.

Зазвичай задачі гри полягають у методологізації учасників, уведенні їх у простір методологічної культури, формуванні у них здібностей працювати методологічно та розвитку здатностей до колективної миследіяльності.

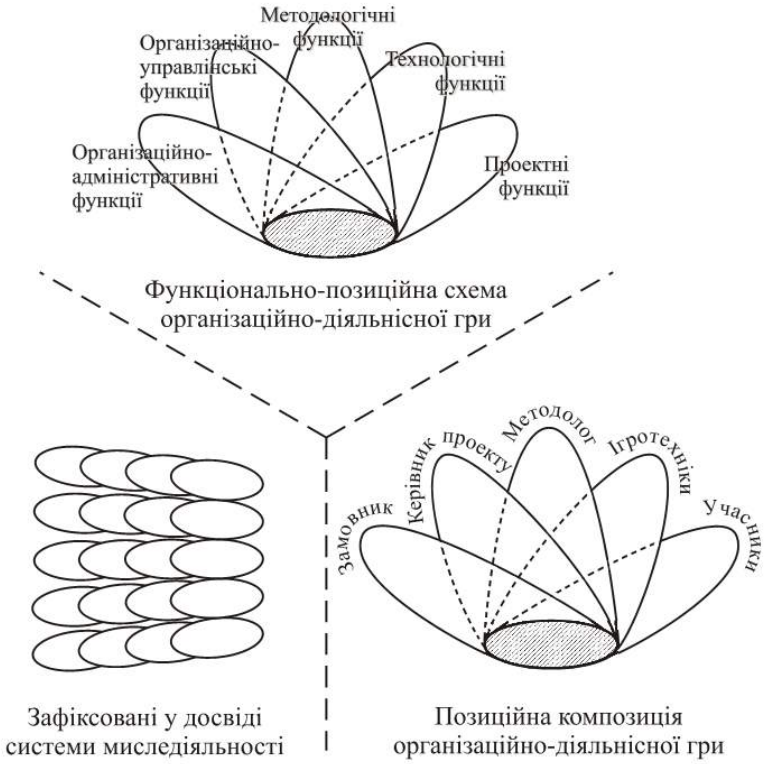
Співставлення ігрової ситуації з реальною освітньою ситуацією призводить до самовизначення учасників не тільки у грі, а й стосовно наявної соціокультурної ситуації у цілому. Водночас спостерігається прояснення позицій і точок зору опонентів, з'являється інтерес до їх способів дій, спроби проникнення у структуру їх МД. Проте шляхи вирішення вихідних завдань розуміються учасниками тільки за умови створення єдиного цілісного поля організаційно-діяльнісних ігор й адаптації М й мД кожного до цього цілого, що можливе тільки на рівні М.

На рівні М учасники організаційно-діяльнісних ігор створюють нові схематизми для відображення колективної МД, проектують і програмують свою майбутню МД, змінюють і трансформують себе як мислячих, комуніціюючих та миследіючих.

Усі програми МД, створені на рівні М, учасники гри „примірюють" у своїй подальшій колективній роботі, завдяки чому набувають нового практичного досвіду мД, тобто в умовах ігрової імітації нові оргпроекти й програми проходять експериментальну перевірку на внутрішню узгодженість, ефективність, надійність і стійкість у різноманітних соціокультурних середовищах. Ефективні системи МД закріплюються у певних зразках, нормуються, виступають як певні еталони, стандарти, стають основою нових проектів.

Цілісний процес МД перетворює організаційно-діяльнісну гру у локальну саморозвивальну освітню систему, котра має досить складну організаційно-технічну структуру (див. рис. 2).

Рис. 2. **Організаційно-технічна структура організаційно-діяльнісної гри**

Організаційно-технічна структура задає різні шари організаційно-діяльнісної гри, кожний з яких передбачає вирішення певного класу функцій:

- організаційно-адміністративні функції – прийняття рішення щодо необхідності впровадження певної інновації чи реформи;
- організаційно-управлінські функції – визначення смислової спрямованості, тематизму гри та її основної мети, розробка проекту, підбір ігротехнічної команди, визначення регламенту гри та організація її матеріально-технічного забезпечення, організація взаємодії всіх учасників гри, керування соціальною ситуацією організаційно-діяльнісної гри;
- методологічні функції – конструювання системи понять щодо організаційно-діяльнісної гри та діяльності у її процесі, процесу розвитку учасників гри, розробка програми гри, організація, управління та контроль процесу МД відповідно до базової схеми;
- технологічні функції – підбір інтерактивних технік, засобів психологічної підтримки учасників гри, організація комунікації учасників гри, їхньої проблематизації та взаємодії, групової МД, проектно зорієнтованої діяльності учасників;
- проектні функції – розвиток МД кожного учасника гри, створення нових індивідуальних та колективних програм МД, вирішення наявних комплексних соціально-психологічних проблем, спрямованих на зміну соціокультурної ситуації в освіті.

Усі перелічені функції реалізуються у процесуальній шестифазовій моделі організаційно-діяльнісної гри (див. рис. 3).

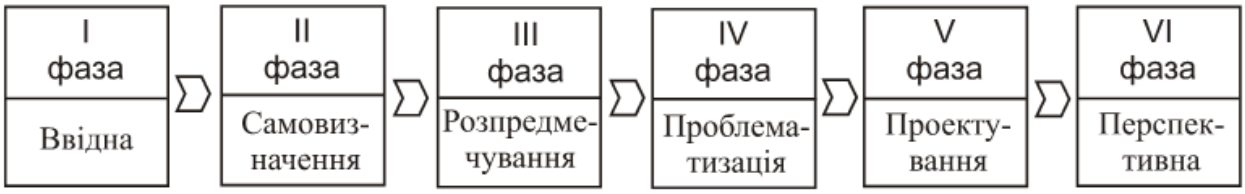

Рис. 3. **Процесуальна модель організаційно-діяльнісної гри**

Змістові характеристики фаз наведені нами у табл. 1.

Таблиця 1

Змістова характеристика фаз організаційно-діяльнісної гри

Назва фази та її послідовність	I фаза Ввідна	II фаза Самовизначення	III фаза Розпредмечування	IV фаза Проблематизація	V фаза Проектування	VI фаза Перспективна
Змістова характеристика	Установка на гру. Учасники формулюють власні очікування	Самовизначення учасників стосовно цілей гри та взаємодії з іншими учасниками. Виникнення комунікативного конфлікту	Перерастання комунікативного конфлікту у змістовий. Визначення невідповідності моделі соціокультурної реальності наявній ситуації та уявленням про її ідеальність. Фіксація протиріч у схемах	Перевід конфліктної ситуації у культурно значущі проблеми. Переформулювання проблем у задачі. Фіксація відсутності адекватного способу дій. Зміна діяльного змісту суб'єкта	Фіксація отриманого досвіду у культурно значущих формах. Створення нового практичного досвіду миследії. Нормування ефективних систем миследії. Реконструкція моделі соціокультурної реальності	Інтеріоризація нової онтологічної схеми соціокультурної дійсності. Визначення власних перспектив майбутньої психолого-педагогічної практики

У першій фазі у формі настановчих доповідей учасникам гри повідомляється її задум, основна концепція, цілі гри, її оргпроект, програма й регламент. У настановчих доповідях обов'язково уводиться поняття організаційно-діяльнісної гри. Головна мета цієї фази – визвати активну діяльність усіх учасників гри.

У другій фазі розпочинається входження учасників у гру, проробка й освоєння цілей гри, організація й самоорганізація робочих груп. Основним процесом цієї фази є самовизначення учасників. Від ефективності самовизначення залежать успіхи кожного учасника й гри у цілому. Зазначимо, що, як правило, процес самовизначення учасників триває протягом усієї гри, задаючи вектор їх розвитку. Активність учасників гри призводить до зіткнення думок, позицій, ідей – виникає комунікативний конфлікт.

У третій фазі комунікативний конфлікт переростає у змістовий. Протиріччя, котрі виникають при зіткненні позицій учасників гри, заводять їх у кут. Учасники гри починають розуміти, що та модель соціокультурної реальності, котра склалася у них раніше, да-

лека від ідеалу, не задовольняє наявну соціальну ситуацію. Головна мета цієї фази – фіксація протиріч на рівні схем. З цією метою здійснюється розпредмечування, декомпозиція структур професійної МД на складові: мД, рефлексію, М-К, розуміння й чисте М.

У четвертій фазі відбувається проблематизація учасників через проблематизацію ігрової ситуації та соціокультурної ситуації у цілому, фіксацію відсутності адекватного наявній ситуації способу дій. Головна мета цієї фази – перевести конфліктну й проблемну ситуації у культурно значущі проблеми, а кожну з проблем перевести у сукупність задач, котрі потребують вирішення. Головне, щоб в учасників гри не склалось впевненості у власній некомпетентності, а виникло розуміння, що соціокультурна ситуація, відображена у грі, є елементом об'єктивно існуючої реальності. І ті способи дій, мислення, котрими звикли оперувати учасники, не підходять до наявної ситуації. В учасників гри виникає необхідність (нужда – за С. Д. Максименком) у зміні власного діяльного змісту як суб'єкта саморозвитку, розвитку організаційно-діяльнісної гри та суб'єкта вирішення соціокультурної ситуації у психолого-педагогічній практиці.

У п'ятій фазі здійснюється соціально-психологічне проектування, тобто технічно організована діяльність щодо реконструкції наявної моделі соціокультурної реальності відповідно до вироблених у процесі гри критеріїв ідеальності. Застосовуючи ігрову імітацію, учасники гри „приміряють" реконструйовану модель на себе, визначають її ефективність. Це – фаза „зборки" досвіду гри у єдине ціле, фаза усвідомлення розвитку МД як такої та власне учасників.

У шостій фазі визначаються й обговорюються перспективи учасників гри, вирішення конкретних соціокультурних ситуацій з урахуванням набутого досвіду. Головна мета цієї фази – інтеріоризація нової онтологічної схеми соціокультурної дійсності.

Усі фази пов'язані між собою рефлексивними переходами.

Г. П. Щедровицький вважав, що рефлексія займає особливе місце у структурі діяльності. З'єднання робочих процесів з рефлексією є головним механізмом організаційно-діяльнісної гри, котрий дозволяє МД трансформуватись і розвиватись [3].

Саме рефлексія робить можливим процес МД і вихід на рівень чистого М. (Згідно з І. Кантом, рефлексія – це здібність, котра перетворює наше мислення у чистий розум). Учасники організаційно-діяльнісної гри формують у себе вміння аналізувати власну МД, цілі й задачі процесу саморозвитку. Головна функція рефлексії в організаційно-діяльнісній грі, - підкреслює Г. П. Щедровицький, - „допомогти кожному пізнати й оцінити самого себе, самовизначитись у ситуації, що склалася, й визначити міру свого особистого вкладу у загальну роботу" [3, с. 10-11].

Рефлексія в організаційно-діяльнісній грі носить індивідуальний і груповий характер.

Індивідуальна рефлексія є основним засобом:

- самовизначення учасників гри у змінних ситуаціях колективної МД;
- самоорганізації учасників у грі;
- перебудови й розвитку МД учасників;
- набуття учасниками здатності до проблематизуючої рефлексії.

Групова рефлексія є основним засобом:

- аналізу роботи групи за день, у певній фазі гри;
- визначення успішності групових дій;
- розробки групової стратегії й тактики, програми й плану наступних групових дій.

Рефлексивні заняття в організаційно-діяльнісній грі поділяються на три види:

- *ретроспективна рефлексія* завершує роботу групи й направлена на аналіз групових процесів та процесів індивідуального розвитку учасників;
- *проспективна рефлексія* передує виступам представників груп на загальних дискусіях й направлена на аналіз напрацьованого досвіду, нових схем МД, способів дій учасників, групових ідей, проектів, моделей соціокультурних ситуацій;
- *підсумкова організаційна рефлексія* завершує кожен робочий день організаторів й направлена на аналіз організаційно-діяльнісної гри як форми організації колективної роботи, засобів, методів і технік МД, роботи груп, розвитку учасників гри, ігрової ситуації та впливу на вирішення соціокультурної ситуації.

Підкреслимо, що нові схеми мислення, моделі розуміння формуються тільки через процедури:

- зупинки досвіду (а це і є рефлексія!);
- породження смислу проблеми (за рамками проблематизації рефлексія не виникає);
- проектування нових схем МД чи моделей соціокультурної реальності, по котрим вибудовуються нові соціокультурні (у тому числі й психолого-педагогічні) практики.

Результати організаційно-діяльнісної гри завжди багатопланові. Це і вирішення проблеми, з приводу котрої проводилась гра (виконання замовлення), і започаткування змін, інновацій у системі освіти, і мотивація учасників освітнього процесу до суб'єкт-суб'єктної взаємодії, їх саморозвиток як суб'єктів власної учбової та професійної діяльності, мисленнєдіяльності, сформованість їх нових якостей і властивостей: „...гнучкість і пластичність, розуміння чужих позицій і точок зору, критичність відносно власних принципів і догм, об'єктивність в оцінці ситуації й широта поглядів, здібність до багатопланової й проблематизуючої рефлексії" [1, с. 1], що й визначає організаційно-діяльнісну гру як ефективну й перспективну локальну освітню систему, котра задає вектори подальшого розвитку учасників гри, соціокультурної ситуації та освіти у цілому.

Список використаних джерел:

1. Щедровицкий, Г.П. Организационно-деятельностная игра как новая форма и метод активного обучения и воспитания в вузах и ИПК [online]. Режим доступа: http://www.fondgp.ru/gp/biblio/rus/55.

2. Щедровицкий, Г.П. Организационно-деятельностная игра как новая форма организации и метод развития коллективной мыследеятельности [online]. Режим доступа: http://www.fondgp.ru/gp/biblio/rus/50.

3. Щедровицкий, Г.П. Организационно-деятельностная игра как новая форма организации коллективной мыследеятельности [online]. Режим доступа: http://www.fondgp.ru/gp/biblio/rus/49.

Анотація: У статті представлено досвід проектування суб'єктогенези студентів-юристів засобами організаційно-діяльнісних ігор. Результатом організаційно-діяльнісних ігор є зміни мотиваційної сфери студентів у бік саморозвитку як суб'єктів учбово-професійної діяльності, мисліяльності, формування нових якостей і властивостей, набуття успішності та бажання самореалізації у професії.

Ключові слова: суб'єктогенеза, організаційно-діяльнісна гра, саморозвиток, самореалізація, мисліяльність.

Аннотация: В статье представлен опыт проектирования субъектогенезиса студентов-юристов посредством организационно-деятельностных игр. Результатом организационно-деятельностных игр являются изменения мотивационной сферы студентов в сторону их саморазвития как субъектов учебно-профессиональной деятельности, мыследеятельности, формирования новых качеств и свойств, приобретение успешности и желания самореализации в профессии.

Ключевые слова: субъектогенезис, организационно-деятельностная игра, саморазвитие, самореализация, мыследеятельность.

References

1. Yevdokymova N. O. Rozrobka studentamy-yurystamy proektiv vlasnoi subiektohenezy [Law Students Designing Projects of Their Own Subjectogenesis]. Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa i spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi. 2017. Vol. 2, No. 6 (12). DOI: https://doi.org/10.53672/ej.6.2017.03. URL: https://expertize-journal.org.ua/psihologicheskaya-ekspertiza/770-evdokimova-n-o-rozrobka-studentami-yuristami-proektiv-vlasnoji-sub-ektogenezi (onovlena versiia vid 08.11.2026). [in Ukrainian].

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПИЛИПА ОРЛИКА[1]

Кокошко Ф. І.

DOI: 10.53672/ej.6.2017.04[1] Check for updates

Анотація. Конституція Пилипа Орлика 1710 року належить до найвідоміших пам'яток української політико-правової думки, і саме її Кокошко Ф. І. (Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика, м. Миколаїв) розглядає як вершину діяльності гетьмана, що прагнув побудувати державну владу на засадах її поділу. Стаття поєднує біографічний нарис з історико-правовим аналізом документа й спирається на праці Б. Крупницького, О. Апанович, Н. Полонської-Василенко, О. Субтельного, І. та О. Кресіних, М. Василенка, Д. Дорошенка, А. Слюсаренка й М. Томенка. Автор простежує шлях Орлика від навчання в Київській колегії, служби консисторським писарем (з 1692 р.) і в Генеральній військовій канцелярії до вірності І. Мазепі у 1708–1709 рр. та вигнання після Полтавської битви. Окремо висвітлено долю спадщини Мазепи (до 1,2 млн шведських рейхсталерів), яка дісталася А. Войнаровському й залишила емігрантів без засобів, і склад першої української політичної еміграції: близько 50 представників старшини, майже 500 козаків і понад 4 тис. запорожців. Причинами появи «Договорів і постанов прав і вольностей військових» від 5 квітня 1710 р. автор називає юридичну несформованість політичного життя Гетьманщини, тиск московського самодержавства та прагнення старшини обмежити гетьманську владу, а сам документ кваліфікує як суспільний договір між провідником і народом. Схарактеризовано латинську й староукраїнську версії, структуру (преамбула та 16 статей), відокремлення державного скарбу від гетьманського, виборність полковників і сотників, повноваження старшинської ради як своєрідного козацького парламенту, гарантії особливого становища Запоріжжя та курс на відокремлення України від росії під шведською протекцією. Кокошко Ф. І. обстоює пріоритет Орлика перед Ш. Л. Монтеск'є щодо ідеї поділу влади на законодавчу, виконавчу й судову, водночас визнає декларативність частини положень, адже у вигнанні гетьман і старшина поступалися тим, чим фактично не володіли. Наведено й думку А. Г. Слюсаренка та М. В. Томенка, що конституція діяла на Правобережній Україні до 1714 року. Висновок статті: Бендерська конституція є не «емігрантським твором», а загальноукраїнським політичним актом, вартим уваги істориків права, конституціоналістів і викладачів юридичних дисциплін.

Ключові слова: Пилип Орлик, Конституція Пилипа Орлика, Бендерська конституція 1710 року, гетьманська влада, поділ влади, суспільний договір, старшинська рада, козацько-гетьманська доба, мазепинська еміграція, історія української конституції.

Political and Legal Aspects of the Activity of Pylyp Orlyk

Kokoshko F. I.

Abstract. The Constitution of Pylyp Orlyk of 1710 is among the best-known monuments of Ukrainian political and legal thought, and Kokoshko F. I. (Pylyp Orlyk International Classical University, Mykolaiv) treats it as the culmination of the hetman's efforts to build state power on the separation of powers. The article combines a biographical sketch with a historical and legal analysis of the document, drawing on B. Krupnytskyi, O. Apanovych, N. Polonska-Vasylenko, O. Subtelny, D. Doroshenko, A. Sliusarenko and M. Tomenko. The author follows Orlyk's path from the Kyiv Collegium and the General Military Chancellery to his loyalty to Ivan Mazepa in 1708–1709 and exile after the Battle of Poltava, and discusses the fate of Mazepa's fortune (up to 1.2 million Swedish riksdaler),

which passed to A. Voinarovskyi and left the emigrants without means. The causes of the Pacts and Constitutions of 5 April 1710 are seen in the legal immaturity of the Hetmanate's political life, pressure from Muscovite autocracy and the officers' wish to limit the hetman's power, and the document is characterized as a social contract between the leader and the people. The paper describes the Latin and Old Ukrainian versions, the structure (preamble and 16 articles), separation of the state treasury from the hetman's, election of colonels and captains, the powers of the officers' council as a kind of Cossack parliament and the course towards separating Ukraine from russia under Swedish protection. The author claims Orlyk's priority over Montesquieu in dividing power into legislative, executive and judicial branches, while admitting that some provisions were declarative, and concludes that the Bender Constitution was an all-Ukrainian political act rather than an émigré work.

Keywords: Pylyp Orlyk, Constitution of 1710, Bender Constitution, Cossack Hetmanate, separation of powers, social contract, hetman power, Mazepa emigration, Ukrainian constitutional history.

Вперше оприлюднено: *сайт журналу «Судово-психологічна експертиза», 18.12.2017; DOI:* ***10.53672/ej.6.2017.04***[1].

Повний текст

Текст статті. Сподвижник Івана Мазепи, гетьман у вигнанні, дипломат Пилип Орлик написав Конституцію і цей документ прославив його на все життя. Пилип Орлик народився 11 жовтня 1672 р. Його батько - Степан походив з відомого аристократичного роду. Орлики – це старовинна баронська родина, представники якої жили у Чехії, Моравії і на Шлезьку. Через політичні обставини деякі її представники змушені були емігрувати. Одні Орлики, католики, подалися до Польщі, а інші – протестанти - емігрували до Прусії і тут увійшли з часом до складу німецької аристократії. Саме з польської лінії, що згодом осіла в Литві, й походив майбутній український гетьман.

На жаль, дуже рано Пилипко осиротів – його батько, який був учасником польсько-турецької війни, загинув під Хотином у грудні 1673 р. на 51 році життя. Мати - Ірина (за джерелами), можливо, – з православного роду Малаховських. Вона сама виховувала і становила на ноги сина. Ймовірно, саме за її ініціативою він був охрещений за православним обрядом. Початкову освіту Пилип отримав у Литві, а щоб здобути вищу, перебрався в Україну, до Києва. Тут він став студентом Київської Колегії (майбутньої Києво-Могилянської академії) [1].

Досить тривалий час Києво-Могилянська академія (цей статус вона отримала згідно з царськими указами Петра I від 1694 і 1701 рр.) була єдиним вищим навчальним закладом Східної Європи, у якому могли навчатися як представники всіх станів населення України, так і жителі інших країн. Саме з «Могилянки», як лагідно називали і називають свою alma-mater студенти, вийшло чимало державних, церковних і наукових діячів України та всієї Східної Європи. П. Орлик став одним з найзначніших випускників «Могилянки», що, як і більшість її сучасних студентів, навчався з великим бажанням і наполегливістю.

В академії Пилип Орлик виявляв особливий інтерес до філософсько-богословських проблем, добре оволодів латинською мовою, а також бароковим пишним красномовним стилем. Навчився в логічній, ясній, прозорій формі складати листи, меморіали, звернення, маніфести. Він, безсумнівно, був обдарований від Бога письменницьким хистом [2].

П. Орлик з 1692 р. розпочав свою кар'єру консисторського писаря у Київській митрополії, а десь із 1693 р. – він уже працював в Генеральній військовій канцелярії. Життя пов'язало навіки двох непересічних особистостей XVII–XVIII ст. – тогочасного гетьмана І. Мазепу і майбутнього – П. Орлика. Орлик не раз підкреслював, що він зберіг вірність Мазепі. І це правда. Він поставив на карту і свій недавно набутий матеріяльний статок, і свою родину, і своє життя, а гетьмана не покинув. У вирішальні моменти 1708-1709 рр. він на боці Мазепи. На доручення гетьмана складає у жовтні 1708 р. латинську інструкцію для Бистрицького, який мав пертрактувати з Карлом XII і його канцлером графом Піпером. Разом з Мазепою переправився він через Десну і разом зі Шведами і Мазепою перебув цілу кампанію на Україні. Після Полтавського бою Орлик пішов на вигнання слідом за гетьманом, взявши з собою дружину і своїх швагрів, Герциків.

Битва під Полтавою стала катастрофою для національно-визвольних змагань під проводом І. Мазепи. Ясновельможний не тільки не зміг об'єднати українців у боротьбі за відокремлення Гетьманщини від Московського царства, а й позбувся українського терену, більшості однодумців і спільників, військового щастя і, врешті-решт, власного життя. Смерть І.Мазепи 21 вересня 1709 р. поставила перед його прихильниками вічне питання: що робити далі?

Дві справи цікавили тоді українську еміграцію: хто буде гетьманом після смерті Мазепи, і кому дістанеться той значний маєток в золоті й дорогоцінностях, які привіз з собою Мазепа до Бендер. Загально панувала думка, що це майно старого гетьмана має послужити на користь державної української справи та війська, що зібралось на турецькій території. У цім відношенні особа А. Войнаровського, племінника Мазепи і насщадка приватного майна гетьмана, виступила само собою на перший план. На нього дивилися і шведські кола, і гетьманське оточення, як на будучого гетьмана України. Але Войнаровський категорично відмовився від кандидатури на гетьманство. В умовах емігрантського життя було це хоч і почесне, але прикре і докучливе завдання. Усю свою енергію повернув цей жадібний до життя, може трохи легкодумний небіж Мазепи на те, аби забезпечити за собою майно померлого гетьмана.

Питання про спадщину І.Мазепи, що включала як військову скарбницю, так і приватне майно найбагатшої у козацькій державі людини (до 1,2 млн. шведських рейхсталерів), було далеко не риторичним, а стратегічним, тому що надії на реванш українців у боротьбі з Московським царством значною мірою залежали від наявності грошей – цього споконвічного «нерву війни» [3].

Скарби дістав Войнаровський, і значною мірою тим була визначена подальша доля еміграції, яка залишилася без ніяких засобів [4].

Але ці, як на той час, величезні грошові статки не дуже прислужили небожу Мазепи. Войнаровський, як потенційно небезпечна політична фігура, був у 1716 р. з наказу Петра I викрадений серед білого дня у Гамбурзі, таємно перевезений до Санкт-Петербургу, а звідти після допитів засланий у Якутськ; помер на засланні 1742 р., мало скориставшись гетьманськими грішми, що дісталися до його рук не зовсім щирою правдою.

Ось так через жадібність однієї людини та його спільників українське козацтво і старшина залишились у Бендерах без засобів існування.

За І. Мазепою пішли близько 50 провідних представників старшини, майже 500 козаків із Гетьманщини та понад 4 тис. запорожців, саме вони, «мазепинці», як часом їх називають історики, і стали першою українською політичною еміграцією [5]. Перейняття гетьманської булави, хоч і в еміграційних умовах, вимагало значних видатків: чого коштувала сама резиденція, зносини з чужими урядами, дипломатична праця в орієнтальних умовах, серед турків і татар. А чим задовольнити потреби козацько-запорізького війська?

Новообраний гетьман намагається завоювати собі підтримку як серед своїх прихильників у Молдавії, так і серед населення України, для цього того ж дня приймається угода, що увійшла в історію під назвою «Конституція Пилипа Орлика», або Бендерська конституція 1710 року. Цей документ є визначною пам'яткою політичної і правової думки козацько-гетьманської доби.

У 2010 році віднайшли оригінал і копії Конституції староукраїнською мовою, що, безсумнівно, стало надзвичайною подією для нашої держави. Повна назва: «Договори і постанови прав і вольностей військових між ясновельможним його милості паном Филипом Орликом, новообраним Гетьманом Війська Запорозького, та між Генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорозьким на спільній з обох боків раді затверджені при вільній елекції формальною присягою від того ж ясновельможного гетьмана підтверджені року від Різдва Христового 1710 місяця квітня 5».

Причиною виникнення даного документу стала юридична несформованність політичного життя Гетьманщини. Сильний вплив московського самодержавства тягнув владу гетьмана до такої ж самої деспотії, що було майже неможливо, враховуючи свобідний дух козацької вольниці [6].

До того ж станові інтереси старшини вимагали обмеження гетьманської влади. В останній чверті XVII століття станові устремління старшини почали потроху оформлюватися, але форми участі в управління до Конституції Пилипа Орлика не зафіксовані, бо старшина слабко відстоювала їх юридичним шляхом.

Зовсім нову форму, не властиву українським документам до неї, як то угоди, договори, статті - мала проголошена конституція. Це вже був суспільний договір, укладений між провідником і народом, укладений навічно.

Зародженню в Україні конституційно-правових відносин посприяли наслідки Національно-визвольної війни 1648-1657 рр. Побутує думка, що першою національною державою у сучасному розумінні цього слова була Україна у той період.

У підготовці проекту Конституції 1710 року крім Пилипа Орлика, також брали участь Андрій Войнаровський, Григорій Герцик, Кость Гордієнко та інші представники військових, духовних і світських кіл тогочасного українського суспільства.

Цей документ було складено вільно і без усілякого тиску з будь-якої сторони [7]. Текст написано латинською та староукраїнською канцелярською мовами. Латиномовна версія повніша за рахунок викладу етно-генетичних легенд та опису надуживань старшини в Україні. Слід думати, саме вона була варіантом тексту, який призначався для міжнародного використання. Оригінальними є обидві версії, хоча при порівняльному аналізі є певні змістовні відмінності.

Цей документ не варто переоцінювати, але й жодним чином не можна його недооцінювати. Це - наша самоідентифікація. Це - наша європейська сутність. Якщо сьогодні говорять про наше самобутнє самовизначення, то покоління Пилипа Орлика самоідентифікувалося як частина європейського цілого цією конституцією. Гасла, які були на той час притаманні вільній Європі, закладені у ній [8].

Якщо проаналізувати положення Конституції Пилипа Орлика щодо належності ідей поділу влади і природного права, то можна переконливо стверджувати, що положення про першість поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову належать саме Пилипу Орлику, а не Ш.Л. Монтеск'є. Ідею теорії природного права гетьман запозичив у вчених Західної Європи і творчо вдосконалив у проекті Конституції.

Головний зміст документу – домовленість між гетьманом Пилипом Орликом і його соратниками-козаками з шведським королем Карлом XII як захисником і гарантом незалежності України, на підставі якого Україна відходила під шведську протекцію, а її громадяни керувалися нею у повсякденному житті. Орлик брав на себе зобов'язання щодо: обмеження гетьманського самодержавства, збільшення і розгортання козачого демократизму в керівництві, зменшення соціального гноблення міщан і селян, захисту привілеїв козацького стану, збереження особливого положення запорозіких козаків, боротьби за політичне і церковне відокремлення України від росії, у випадку перемоги мазепинців і перетворення Пилипа Орлика з гетьмана у вигнанні в законного керівника нації [9].

Конституція складається з преамбули (вступу) і 16 статей. Передмова починається з пояснення, чому Україна розриває спілку з росією і переходить під протекцію Швеції. Піднявши український народ на повстання і визволивши Україну від польського ярма, Богдан Хмельницький, як рівну до рівної, приєднав Україну до Московщини, уклавши з останньою угоду, котрою мали регулюватися відносини двох самостійних держав. Український народ і його керманичі плекали сподівання, що Московська держава, як з нами єдиновірна, дотримає обов'язків своїх, відбитих та присягою стверджених і вічно збереже Запорозьке військо та вільний народ малоросійський непорушно при правах та вольностях під своєю обороною.

Державний скарб відокремлювався від гетьманського. На утримання гетьмана виділялися суворо визначені окремі землі та кошти. Полковники і сотники обиралися демократично – вільними голосами козаків чи сотні. Визначальною рисою орликової Конституції, яка власне робить її однією з найдемократичніших серед усіх тогочасних державних актів, є пункти, які обмежували гетьманську владу на користь старшинської ради – своєрідного козацького парламенту, до якого мали увійти не лише генеральна старшина і полковники, а й представники Запоріжжя та полків по одній заслуженій особі від кожного.

Конституція підкреслювала, що в державі мала бути навічно утверджена єдина християнська віра і що Україна на обох берегах Дніпра стає вільною від іноземного панування.

Цілком зрозуміло, що форма цього документа не позбавлена деяких хиб і помилок, оскільки писався він у надзвичайно складний час в умовах важкого економічного стану пограбованої Вітчизни.

Та сталося не так, як гадалося. Московщина ніколи не дбала про інтереси України (як колись, так і сьогодні, хоча це здоровий політичний прагматизм і за це не можна їй дорікати), приклад цьому – укладення вільнюського сепаративного миру 1656 р. між росіянами і поляками, за яким українську делегацію навіть не допустили до участі у переговорах. А вже після смерті Б. Хмельницького Московська держава численними винайденими способами намагалася зруйнувати військові права та вільності, які ж сама підтвердила, і на народ вільний козацький, якого вона не завойовувала, накласти невільниче ярмо.

Ось тут яскраво висвітлилося розуміння у Конституції П. Орлика національної ідеї як шляху до суверенної, соборної України і порятунку українського народу від російсько-імперських лабет та ще й з виразно-войовничою козацькою емоційністю.

Аналіз конституції викликає і певний скептицизм. Можна сказати, що автори документа поступалися речами, якими володіли. Наприклад, конституція різко обмежувала прерогативи гетьмана. Слід зазначити, що у вигнанні багатьма з них гетьман користуватися не міг.

У деяких статтях старшина погоджувалася утримуватися від корупції та визиску селян і козаків, але на такі поступки їй не важко було зважитися, оскільки вона нічим не володіла, окрім хіба що одягу на своїх плечах.

Запорожцям було обіцяно землі в пониззі Дніпра, хоча цими землями володіла Московія. Отже, хоч наміри і гідні похвали, але не варто поспішати з висновками щодо того, наскільки реальними були пропоновані заходи і чи могли вони бути здійсненні [10].

Конституція 1710 року не була якимось «емігрантським твором», як дехто намагається сьогодні стверджувати, а загальноукраїнським політичним актом.

Історик і політичний діяч Д. Дорошенко зазначав, що це мала бути Конституція тієї самостійної Української держави, за яку боровся Орлик і його однодумці. Вона цікава як показник того рівня політичної думки, якого досягли українські діячі з оточення Мазепи і Орлика. Конституція перейнята дуже ліберальним і демократичним духом, що становить її в ряди найцікавіших історичних пам'яток того часу в цілій Європі [11].

Незважаючи на те, що збройний виступ козаків на чолі з І.Мазепою зазнав невдачі, мазепинці продовжували боротьбу за визволення України з російських кайданів, збирали людські і матеріальні сили, переосмислювали причини поразок. Підсумком їх напруженої праці і стала Бендерська Конституція. Гетьман П. Орлик та його прибічники сподівалися, що, акумулюючи спільні зусилля і враховуючи бажання та зацікавленість усіх соціальних прошарків і верств країни, вони отримають шанс виборoти українцям незалежність і краще життя.

Упродовж довгих століть імперські історики зображували поневолення українського народу, фальсифікуючи при цьому факти і події, а всіх, хто чинив їм опір, дискредитували. Грабували і вивозили за межі нашої держави культурні цінності, нищили наші бібліотеки. І все для того, щоб позбавити наш народ історичної пам'яті, минулого, а, отже, і майбутнього.

Процес становлення і розвитку української конституції певною мірою відображає багатовікову боротьбу українського народу за право на свою національну державність.

Історики А.Г.Слюсаренко та М.В. Томенко вважають, що Конституція Пилипа Орлика діяла на Правобережній Україні до 1714 року [12].

Славне ім'я видатного українця Пилипа Орлика, який не був українцем по крові, повинно шануватися у державі, за незалежність якої він все поставив на карту, і історія підтвердила правильність цього вибору.

Список використаних джерел

1. Крупницький, Б. 1956. *Гетьман Пилип Орлик (1672-1742). Його життя і доля*. Мюнхен.
2. Апанович, О.М. 1993. *Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі.* К.
3. Яковенко, Н. *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України*. 2-ге вид. , К.
4. Полонська-Василенко, Н. 1995. *Історія України*, у 2 т. , т.2: *Від середини XVII століття до 1923 року.* 3-тє вид. , К.
5. Субтельний, О. 1993. *Україна: історія* , пер. з англ. ,3-тє вид. , К.
6. Кресіна, І., Кресін, О. 1993. *Гетьман Пилип Орлик і його конституція*. К.: ПБП «Фотовідеосервіс».
7. Василенко, М.П. 1997. *Конституція Пилипа Орлика*. К.: Українська Видавнича Спілка.
8. Підберезних, І.Є. 2014. Дослідження положень «Договорів і постанов» Пилипа Орлика 1710 року. *Матеріали наукового зібрання «Орликівські читання» 19 грудня 2014 р. – Миколаїв: Вид-во МКУ ім. П. Орлика.*
9. Фігурний, Ю.С. 2004. *Історичні витоки українського лицарства: Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військове мистецтво в українознавчому вимірі.* К.
10. Субтельний, О. 1994. *Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст.* К.: Либідь.
11. Дорошенко, Д. 1991. *Нарис історії України,* передмова О. Денисюка. Львів: Світ.
12. Слюсаренко, А.Г., Томенко, М.В. 1993. *Історія української конституції*. К.

У статті висвітлюються основні віхи життя та діяльності гетьмана України Пилипа Орлика, а також його намагання створити таку модель державної влади, яка б базувалася на принципі поділу влад. Проголошена ним Конституція 1710 року значно випереджає свій час і є визначним документом козацько-гетьманської доби. Хоча положення Основного закону не вдалося втілити в життя, це зовсім не означає, що ми щось незворотньо втратили.

Ключові слова: гетьман, конституція, вольності, національна ідея, боротьба, демократизм, незалежність.

В статье освещаются основные вехи жизни и деятельности гетьмана Украины Филиппа Орлика, а также его попытки создать такую модель государственной власти, которая бы базировалась на принципе разделения властей. Провозглашенная им Конституция 1710 года значительно опережает свое время и является выдающимся документом казацко-гетманской эпохи. Хотя положения Основного закона не удалось воплотить в жизнь, это вовсе не означает, что мы что-то необратимо потеряли.

Ключевые слова: гетьман, конституция, вольности, национальная идея, борьба, демократизм, независимость.

The article highlights the milestones of the life and activity of Ukraine's hetman Philip Orlik, as well as his attempts to create a model of state power that would be based on the principle of separation of powers. The proclaimed Constitution of 1710 is far ahead of its time and is an outstanding document of the Cossack-Hetman era. Although the provisions of the Basic Law could not be implemented, this does not mean that we have irreversibly lost something.

Key words: hetman, constitution, liberties, national idea, struggle, democracy, independence.

References

1. Kokoshko F. I. Polityko-pravovi aspekty diialnosti Pylypa Orlyka [Political and Legal Aspects of the Activity of Pylyp Orlyk]. Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa i spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi. 2017. Vol. 2, No. 6 (12). DOI: https://doi.org/10.53672/ej.6.2017.04. URL: https://expertize-journal.org.ua/psihologicheskaya-ekspertiza/771-kokoshko-f-i-politiko-pravovi-aspekti-diyalnosti-pilipa-orlika (onovlena versiia vid 08.11.2026). [in Ukrainian].

1.5. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА СПІВРОБІТНИЦТВО

МІЖНАРОДНИЙ СТАНДАРТ ASTM E2439-09 (ПЕРЕУТВЕРДЖЕНИЙ 2016 РОКУ) ЩОДО ПРИЛАДІВ, ДАТЧИКІВ І ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІГРАФІВ, ЯКІ ВИКОРИСТОВУЮТЬ У СУДОВІЙ ПСИХОФІЗІОЛОГІЇ ТА ДЕТЕКЦІЇ БРЕХНІ[1] *(мова оригіналу — російська; назву подано в перекладі)*

Назаров О. А.

Реферат. Матеріал знайомить читачів з авторським перекладом російською мовою стандарту ASTM E2439-09 «Standard Guide for Instrumentation, Sensors and Operating Software Used in Forensic Psychophysiological Detection of Deception (Polygraph) Examinations», який, за текстом, ухвалено 2005 р., затверджено 2009 р. і переутверджено 2016 р. технічним комітетом ASTM із судової психофізіології. У вступній частині наголошено, що стандарт не встановлює конкретних технічних характеристик поліграфів: значення має не абсолютна величина фізіологічних показників (частота пульсу, ритм дихання), а їхні відносні зміни в контексті конкретного поліграфологічного тесту. Це пов'язано з психофізіологічним феноменом, який автор пояснює через рефлекторну теорію психіки І. М. Сєченова, І. П. Павлова та С. Л. Рубінштейна: значущий для особи стимул, пов'язаний з її установкою на приховування, стійко викликає реакцію, сильнішу за реакції на однорідні нейтральні стимули. Звідси висновок, що поліграф без надійної валідної методики є лише технічним пристроєм і не може вважатися медичним приладом. Перекладено десять розділів стандарту. Мінімальні вимоги передбачають одночасну реєстрацію двох каналів дихання (грудного й черевного), щонайменше одного каналу електрошкірної активності (опору або провідності шкіри) та одного каналу серцево-судинної діяльності; додаткові канали дозволені, але не можуть замінювати обов'язкових. Програмне забезпечення має фіксувати особу обстежуваного, дату й час, налаштування й тиск, пред'явлені стимули, їхній початок і кінець, відповіді, стандартизовану розмітку поліграми та будь-які зміни під час запису. Усі обов'язкові канали мають реєструватися одним програмним і апаратним комплексом, а окремий канал призначено для виявлення прихованих рухів тіла (протидії). Для електрошкірної активності передбачено електроди Ag/AgCl, для серцево-судинної діяльності — манжету чи інший спосіб вимірювання тиску. Наведено посилання на стандарти E1954, E2000 і E2035 та правило перегляду стандарту кожні п'ять років. Матеріал корисний поліграфологам, судовим експертам і юристам, які оцінюють відповідність застосованого обладнання міжнародним вимогам.

Ключові слова: стандарт ASTM E2439-09, поліграф, судова психофізіологія, детекція брехні, вимоги до обладнання, канали реєстрації, електрошкірна активність, протидія поліграфу, психофізіологічний феномен, рефлекторна теорія психіки.

International Standard ASTM E2439-09 (Reapproved in 2016) for Instrumentation, Sensors and Operating Software of Polygraphs Used in Forensic Psychophysiology and Detection of Deception

Nazarov O. A.

Abstract. This item presents the author's Russian translation of ASTM E2439-09, Standard Guide for Instrumentation, Sensors and Operating Software Used in Forensic Psychophysiological Detection of Deception (Polygraph) Examinations, which, according to the text, was adopted in 2005, approved in 2009 and reapproved in 2016 by the ASTM technical committee on forensic psychophysiology. The introduction stresses that the standard sets no specific technical parameters for polygraph instruments: what matters is not the absolute value of physiological indicators such as pulse rate or breathing rhythm but their relative changes within a particular test. The author links this to the psychophysiological phenomenon explained by the reflex theory of the psyche developed by Sechenov, Pavlov and Rubinstein, whereby a stimulus that is significant to a person concealing information evokes a stronger reaction than comparable neutral stimuli; hence a polygraph without a valid technique is merely a technical device and cannot be regarded as a medical instrument. The translated sections cover scope, referenced documents, terminology and minimum requirements: simultaneous recording of thoracic and abdominal respiration, at least one electrodermal channel (skin resistance or conductance) and at least one cardiovascular channel, with optional additional channels that may not replace the mandatory ones. Software must log examinee identity, date and time, settings, stimuli with onset and end, answers, standardized chart annotations and any changes made during recording; all mandatory channels must be recorded by the same hardware and software, and a separate channel must detect covert movements. The translation is of practical use to polygraph examiners, forensic experts and lawyers assessing whether equipment meets international requirements.

Keywords: ASTM E2439-09, polygraph, forensic psychophysiology, detection of deception, instrumentation requirements, recording channels, electrodermal activity, countermeasures, reflex theory of the psyche.

Першоджерело: *ASTM E2439-09. Standard Guide for Instrumentation, Sensors and Operating Software Used in Forensic Psychophysiological Detection of Deception (Polygraph) Examinations. ASTM International, 2009. 2 p.*[2] *Реферат оприлюднено в журналі 07.02.2017.*

References

1. Nazarov O. A. Mizhnarodnyi standart ASTM E2439-09 (pereutverdzhenyi 2016 roku) shchodo pryladiv, datchykiv i prohramnoho zabezpechennia polihrafiv, yaki vykorystovuiut u sudovii psykhofiziolohii ta detektsii brekhni [International Standard ASTM E2439-09 (Reapproved in 2016) for Instrumentation, Sensors and Operating Software of Polygraphs Used in Forensic Psychophysiology and Detection of Deception] : referat. Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa i spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi. 2017. Vol. 2, No. 6 (12). URL: https://expertize-journal.org.ua/detektor-lzhi-poligraf/674-mezhdunarodnyj-standart-astm-e2439-09-pereodobrennyj-2016-k-izmeritelnym-priboram-datchikam-i-programmnomu-obespecheniyu-poligrafov-ispolzuemykh-v-oblasti-sudebnoj-psikhofiziologii-i-detektsii-lzhi (onovlena versiia vid 16.02.2017). [in Ukrainian].

2. ASTM E2439-09. Standard Guide for Instrumentation, Sensors and Operating Software Used in Forensic Psychophysiological Detection of Deception (Polygraph) Examinations. ASTM International, 2009. 2 p. URL: https://store.astm.org/e2439-09.html (data zvernennia: 04.11.2026).

ЧИТАЧІ ТАКОЖ ШУКАЮТЬ

В ІНТЕРНЕТІ

Пошукові запити зі словом «експертиза», які найчастіше вводили користувачі Google в Україні у листопаді–грудні 2017 р. — у період виходу цього номера[8]:

№	Запит	Індекс
1	судова експертиза	100
2	судово медична експертиза	69
3	судово-медична експертиза	66
4	екологічна експертиза	61
5	почеркознавча експертиза	33
6	психологічна експертиза	28
7	товарознавча експертиза	26
8	антикорупційна експертиза	21
9	судово-бухгалтерська експертиза	20
10	експертиза проектної документації	18

Індекс популярності Google Trends: 100 — найчастіший запит періоду, решта — у відсотках від нього. Абсолютної кількості пошуків Google не оприлюднює. Найшвидше зростали запити: «антикорупційна експертиза» (+100 %), «психологічна експертиза» (+70 %), «судово медична експертиза» (+60 %).

У ЖУРНАЛІ

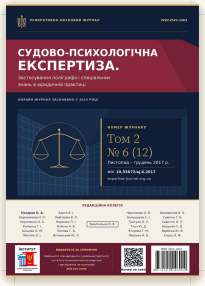
Матеріали цього номера, які читачі відкривали найчастіше, — кількість переглядів їхніх сторінок на сайті журналу станом на 06.11.2026:

№	Матеріал	Переглядів
1	*Кокошко Ф. І.* Політико-правові аспекти діяльності Пилипа Орлика	5 335
2	*Клименко І. В.* Симптомокомплекс відповідальності курсантів – майбутніх правоохоронців у контексті програми психологічного супроводу	4 319
3	*Євдокимова Н. О.* Розробка студентами-юристами проектів власної суб'єктогенези	3 926
4	*Шаповалов В. А.* Про психологію брехні, людські можливості й пошук таємного знання: погляд психолога	3 710
5	*Богомаз В. Ю.* Конституційний лад України як об'єкт інформаційної безпеки	3 010

Лічильник сайту журналу рахує всі відкриття сторінки матеріалу від дня її оприлюднення. Перегляди саме за період виходу номера журнал фіксує з листопада 2026 р.

Станьте автором журналу. Редакція приймає статті науковців, судових експертів, адвокатів, психологів і здобувачів наукових ступенів з юридичної психології, судово-психологічної експертизи, застосування поліграфа та спеціальних знань у юридичній практиці. Публікація безкоштовна, статтям редакція присвоює DOI, а читають їх ті, хто щодня працює в судах. Приєднуйтеся до спільноти судових експертів і дослідників: вимоги до статей і тез див. у розділі «Вимоги до оформлення»[9].

Потрібен судовий експерт? Якщо у справі, яку розглядає суд, виникли питання, що потребують спеціальних знань у галузі психології, зокрема щодо моральних страждань, психологічного стану учасника процесу, інтересів дитини чи психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа, зверніться до редакції. Допоможемо визначитися з видом експертизи, сформулювати питання експертові й знайти фахівця з належною кваліфікацією. Запит — через форму «Консультація» на сайті журналу[10] або за телефоном +38 (093) 476-72-60.

Як цитувати номер

Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці : реферативно-науковий online журнал. 2017. Т. 2, № 6 (12). 55 с. DOI: https://doi.org/10.53672/ej.6.2017. URL: https://expertize-journal.org.ua/nomera/846-2017-6-17.

References

1. Pro metu stvorennia Internet-vydannia [On the Purpose of Creating the Online Publication]. Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa i spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi : vebsait. URL: https://expertize-journal.org.ua/o-celyah (onovlena versiia vid 29.06.2022). [in Ukrainian].

2. Kyivskyi mizhnarodnyi sudovo-ekspertnyi instytut psykholohichnoi ekspertyzy i doslidzhen na polihrafi [Kiev International Forensic Expert Institute of Psychological Expertise and Researchs on Polygraph, LLC] : zapys u reiestri naukovykh orhanizatsii Research Organization Registry (ROR). URL: https://ror.org/02xc7et08 (data zvernennia: 04.11.2026). [in Ukrainian].

3. Vytiah z Yedynoho derzhavnoho reiestru veteraniv viiny vid 31.10.2026 № 31102026-00003569 [Extract from the Unified State Register of War Veterans of 31.10.2026 No. 31102026-00003569] : vidomosti pro subiekta veteranskoho pidpryiemnytstva (Nazarov Oleh Anatoliiovych) / Ministerstvo u spravakh veteraniv Ukrainy. Opryliudneno na storintsi "Pro naukovo-referatyvne vydannia" saitu zhurnalu. URL: https://expertize-journal.org.ua/o-nauchnom-izdanii (onovlena versiia vid 08.11.2026). [in Ukrainian].

4. Redaktsiina kolehiia [Editorial Board]. Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa i spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi : vebsait. URL: https://expertize-journal.org.ua/redaktsijna-kolegiya (onovlena versiia vid 09.11.2026). [in Ukrainian].

5. Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa i spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi [Forensic Psychological Examination. Application of Polygraph and Special Knowledge in Legal Practice]. 2017. Vol. 2, No. 6 (12). DOI: https://doi.org/10.53672/ej.6.2017. [in Ukrainian].

6. DSTU 3017:2015. Informatsiia ta dokumentatsiia. Vydannia. Osnovni vydy. Terminy ta vyznachennia poniat [Information and Documentation. Publications. Main Types. Terms and Definitions]. [Chynnyi vid 2016-07-01]. Vyd. ofits. Pp. 4.14.2.2, 4.14.2.7. Referaty prats, opryliudnenykh ranishe, podano iz zaznachenniam imeni avtora ta dzherela zapozychennia vidpovidno do p. 1 ch. 2 st. 22 Zakonu Ukrainy "Pro avtorske pravo i sumizhni prava" vid 01.12.2022 № 2811-IX; akty orhaniv derzhavnoi vlady ta ofitsiini dokumenty sudovoho kharakteru ne okhoroniaiutsia avtorskym pravom (p. 3 ch. 1 st. 8 tsoho Zakonu). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20 (data zvernennia: 04.11.2026). [in Ukrainian].

7. Novi redaktsii 3 kodeksiv nabuly chynnosti, zapratsiuvav novyi Verkhovnyi Sud. Ukrainska pravda. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2017/12/15/7165595/ (data zvernennia: 04.11.2026). [in Ukrainian].

8. Google Trends : poshukovyi termin «ekspertyza», Ukraina, 01.11.2017–31.12.2017 [Google Trends: Search Term “ekspertyza”, Ukraine, 01.11.2017–31.12.2017]. URL: https://trends.google.com/trends/explore?date=2017-11-01%202017-12-31&geo=UA&q=%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B0&hl=uk (data zvernennia: 06.11.2026). [in Ukrainian].

9. Vymohy do oformlennia statei i tez [Requirements for Articles and Abstracts]. Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa i spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi : vebsait. URL: https://expertize-journal.org.ua/vimogi-do-oformlennya (onovlena versiia vid 08.11.2026). [in Ukrainian].

10. Konsultatsiia: zapyt na provedennia sudovoi psykholohichnoi ekspertyzy, doslidzhennia [Consultation: Request for a Forensic Psychological Examination or Study]. Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa i spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi : vebsait. URL: https://expertize-journal.org.ua/konsultacia (onovlena versiia vid 28.10.2023). [in Ukrainian].

Відомості про журнал

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ

Назва: реферативно-науковий журнал «Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці» (Forensic Psychological Examination. Application of Polygraph and Special Knowledge in Legal Practice). Електронне (online) видання.

Ідентифікатори: ISSN 2521-1463 (Online); штриховий код EAN-13 для періодичних видань 9772521146000; державний український ідентифікатор медіа R40-05509 (рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 26.09.2024 № 2785); префікс DOI 10.53672 (Crossref).

Засновник і видавець: кандидат психологічних наук, доцент, ветеран війни — учасник бойових дій, суб'єкт ветеранського підприємництва Назаров Олег Анатолійович. Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 8355 від 09.06.2025.

Видається за сприяння ТОВ «Київський міжнародний судово-експертний інститут психологічної експертизи і досліджень на поліграфі»; міжнародний ідентифікатор наукової організації ROR 02xc7et08.

Галузь: юридичні, психологічні науки. Періодичність: 1 раз на два місяці. Мови видання: українська, англійська.

Увага! Електронне видання не внесено до затвердженого Міністерством освіти і науки України переліку наукових фахових видань України.

ІСТОРІЯ ВИДАННЯ

Журнал засновано у травні 2016 р. кандидатом психологічних наук, доцентом, експертом-поліграфологом, правознавцем О. А. Назаровим на базі інформаційно-правового вебсайту з метою популяризації можливостей судово-психологічної експертизи, застосування поліграфа та інших спеціальних знань у юридичній практиці. Редакційну колегію сформовано у квітні 2017 р. під час ISSN-реєстрації видання.

БАЗИ ДАНИХ, РЕЄСТРИ ТА БІБЛІОТЕКИ

Реєстр суб'єктів у сфері медіа; Google Scholar; ISSN International Centre — ISSN Portal; Crossref; Scilit (MDPI); Відкритий український індекс цитувань (OUCI, ДНТБ України); ICI World of Journals (Index Copernicus, паспорт журналу); Реєстр наукових видань України (УкрІНТЕІ); Polska Bibliografia Naukowa (PBN). Інші каталоги: ResearchBib.

ПОЛІТИКА ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ

Видання практикує політику негайного відкритого доступу до опублікованого змісту, підтримуючи принципи вільного поширення наукової інформації та глобального обміну знаннями задля загального суспільного прогресу.

КОНТАКТНА ІНФОРМАЦІЯ

Поштова адреса: 01001, м. Київ-1, вул. Хрещатик, 22, абонентська скринька В-62. Засновник — видавець: тел. +38 (093) 476-72-60; e-mail: nazarovua@ukr.net. Заступники головного редактора: д-р психол. наук, професор Євдокимова Наталя Олексіївна (yevdokymova@ukr.net); д-р юрид. наук, професор Кириченко Олександр Анатолійович (alankir23@ukr.net). Сайт: expertize-journal.org.ua; e-mail редакції: info@expertize-journal.org.ua.

ЕЛЕКТРОННЕ НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці

2017. Том 2, № 6 (12)
листопад–грудень 2017 року

Реферативно-науковий online журнал

Засновник, видавець, відповідальний за випуск — Назаров О. А.

Видається за сприяння Київського міжнародного судово-експертного інституту психологічної експертизи і досліджень на поліграфі (ROR 02xc7et08).

Формат А4 (210×297 мм). Гарнітура Source Serif 4. Обсяг 55 с.

DOI 10.53672/ej.6.2017. Ідентифікатор медіа R40-05509. ISSN 2521-1463 (Online).

Видавник Назаров О. А. Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 8355 від 09.06.2025.

01001, м. Київ-1, вул. Хрещатик, 22, а/с В-62. Тел. +38 (093) 476-72-60. E-mail: nazarovua@ukr.net

expertize-journal.org.ua